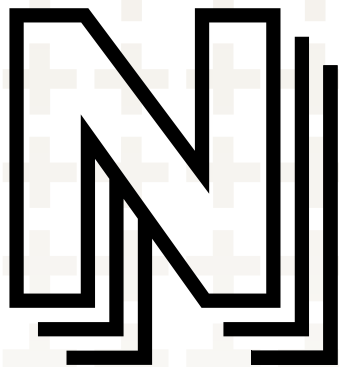


De Hvide Busser

- er du (med-) borger



Nationalmuseet ©**Redaktion:** Mette Boritz,

Mads Blom, Per Mouritsen,

Galit Peleg og Cecilie Wallengren

Grafik: Bogdan Szymczyk**Korrektur:** Sofie Vestergaard Jørgensen**Tryk:** GP-Tryk A/S**ISBN:** 978-87-7602-325-6

(EAN 9788776023256)

Tak til Sportgoods-fonden

Indholdsfortegnelse

De Hvide Busser – er du (med-)borger?	4-7
Et spørgsmål om medborgerskab	8-13
De Hvide Busser	14-19
Uden lys i mørket	20-27
Den gode medborger	28-35
Kærlighed, pligt eller kald?	36-45
Medborgerskabets dystopi	46-53
Livet i kz-lejren	54-63
Udvælgelsens etik	64-69
Skandinavienslejren – et moralsk dilemma	70-77
Indenfor eller udenfor	78-83
Fra fange til flygtning	84-91
En evigt aktuel historie	92-95
Elefanten i stuen	96-101
Stjernestund eller pagt med djævlén	102-109
Litteraturliste	110-111

De Hvide Busser

- er er du (med-)borger?

Af Mette Boritz



De færreste unge ved i dag, hvad De Hvide Busser er. De ved ikke, at der bag navnet De Hvide Busser gemmer sig en af de største og mest spektakulære redningsaktioner på europæisk jord i nyere tid. Aktionen foregik i slutningen af 2. Verdenskrig og hjalp 17.500 mennesker ud af nazisternes kz-lejre.

Men hvorfor overhovedet bruge tid på en gammel hændelse i en tid hvor vi dagligt overstrømmes med historier om ofre for naturkatastrofer, sult, krige og terror, eller ser billeder af bådflygtninge, der sætter livet på spil under deres farefulde færd over Middelhavet? "Måske netop derfor!", kunne svaret være. Mediebilledet er flygtigt, og kameraerne rettes bestandigt mod nye katastrofer og konflikter.

Men bag de snurrende kameraer finder vi ofte det samme: Folk i nød, som har brug for hjælp. Historien om De Hvide Busser rummer nogle af de mange problematikker og dilemmaer, vi kender fra nutidens kriser og konflikter. Sikkert på afstand og med historien bag os har vi mulighed for at diskutere nogle af de svære valg og problemstillinger, vi står over for i verden. Historien om De Hvide Busser kan bruges til at åbne op for nogle af de dilemmaer, som kan være svære at sætte ord på og forholde sig til.

Hvorfor handlede redningsmændene, som de gjorde? Og ville vi gøre det samme i dag? Kan redningsaktionen lære os noget, eller er den "blot" en historie fra fortiden? Kan det ske igen? Og hvad skal der til for at sætte livet på spil for andre?

Reddet

6.100 - så mange danske kvinder og mænd blev deporteret til tyske kz-lejre under 2. Verdenskrig, efter at den danske regering i august



1943 ophørte med at fungere. Alle blev de overladt til en uvis skæbne og tvunget til at leve under umenneskelige forhold i de tyske lejre. Sygdom, sult, hårdt arbejde, ufattelig brutalitet og en hverdag, der trodsede enhver beskrivelse, blev fangernes lod. Kun få uden for lejrene kendte til forholdene. Men mange havde bange anelser, og de deporterede danske fanger var ikke glemt.

I december 1944 skete der noget. Det danske udenrigsministerium fik efter mange forhandlinger lov til at hente syge politibetjente hjem fra kz-lejren Buchenwald i Tyskland. Det blev begyndelsen på en hjælpeaktion, der bedst er kendt som Bernadotte-aktionen eller De Hvide Busser. Fra december 1944 til befrielsen i maj 1945 lykkedes det at bringe ca. 7.500 danske og norske fanger hjem til Skandinavien. Hertil kom 10.000 fanger fra andre lande. De fleste blev fragtet i helt almindelige busser eller "rutebiler", som det hed i datiden, som i al hast blev malet hvide. Deraf navnet De Hvide Busser. Den hvide farve og påmalede danske og svenske flag skulle forsøge at beskytte konvojerne af busser mod de allieredes bomber, der nærmest haglede ned over Tyskland i slutningen af krigen.

En kompliceret affære

På overfladen er historien om De Hvide Busser en succes. For de hen ved 20.000 fanger, aktionen reddede, var turen med De Hvide Busser en billet til livet. Men dykker man for alvor ned i historien om De Hvide Busser, finder man hurtigt ud af, at der ved siden af julekort fra taknemmelige fanger til chauffører og sygeplejersker, medaljer og diplomer gemmer sig en mere broget historie. En historie,

T.v: Tyske tropper på Sølvtorvet i København.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Der males dannebrogflag på De Hvide Busser.

Foto: Nationalmuseet



T.v: Bådflygtninge i Asien 2015.

Foto: Binsar Bakkara, Polfoto

T.h: Pakistanske jordskælvs ofre
i midlertidig lejr 2005.

Foto: US. Navy, Wikimedia commons

der trods bussernes farve langt fra kun er sort eller hvid, men som rummer alle nuancer af grå. Til at begynde med blev kun danskere og nordmænd reddet hjem. Først i krigens sidste, hektiske uger blev det muligt at komme fanger af anden nationalitet til undsætning. Det var den aftale, der var lavet med den øverste ansvarlige for kz-lejrene, SS-rigsfører Heinrich Himmler. Men var det i orden kun at redde egne landsmænd, og kan man forsvare at lave aftaler med nazisterne om at redde de få på bekostning af de mange? Kan man forsvare, at skandinaverne havde bedre forhold i lejrene end de øvrige fanger? For eksempel modtog de særlig hjælp i form af fødevarer og beklædning, hvilket ikke var fanger fra andre nationaliteter forundt. Og gik de danske chauffører i virkeligheden tyskernes ærinde, når de med busserne hjalp SS med at transportere fanger fra andre nationaliteter til lejre, som ofte var lig med den visse død, for at få samlet skandinaverne i en enkelt lejr med henblik på at bringe dem hjem? Er det i orden at sortere? At vælge og udvælge blandt mennesker?

Med livet som indsats

Historien om De Hvide Busser er ikke et eventyr, hvor heltene lever lykkeligt til deres dages ende efter at have gået grueligt meget igennem. For mange både fanger og reddere udebliver lykkefølelsen. I stedet følger mareridt, uro, skam og skyld. Skyld over at have overlevet eller skyld over ikke at have reddet flere eller have gjort mere i kapløb med tiden. Nok er det fangerne, der er ofre, men mange af redderne ender også med ar på sjælen.

Hjælperne på De Hvide Busser var folk, som satte deres eget liv på spil for at redde andre i sikkerhed. De kom fra alle sider af samfundet



og var frivillige embedsmænd, chauffører, sygeplejersker, læger, mekanikere, husmødre m.fl., der drog af sted eller gav en hånd med hjemmefra. Det er også en historie om fabriksejere, virksomheder og embedsmænd, der i en tid med mangel på alt alligevel formåede at trylle fødevarer, brænde, tøj, medicin m.m. frem, så fangerne kunne få hjælpepakker, og konvojerne kunne komme af sted. De Hvide Busser er derfor også en historie om offervilje og velvilje, om mod og næstekærlighed. Om almindelige mennesker, som af forskellige årsager følte sig kaldet til at hjælpe og måske gøre en forskel.

Det er samtidig en historie om medborgerskab. For hvad vil det egentlig sige at være en god medborger -endsige være medborger? Hvad får folk til at sætte deres eget liv på spil for at redde andre? Og hvem skal man redde, hvis man ikke kan redde alle? Er alle menneskeliv lige meget værd? Og hvad sker der, når vores samfundsmæssige rettigheder sættes ud af spil? Hvem kommer os egentlig til undsætning i nødens stund? Alt dette vil blive belyst og debatteret i denne antologi.

Antologien er opbygget med en række artikler, som belyser problematikkerne omkring De Hvide Busser både historiefagligt, men også ud fra en mere begrebsmæssig, samfundsfaglig og filosofisk tilgang. Korte artikler om overordnede emner som fx "Medborgerskab", "Udvælgelsens etik" og "Flygtninge" efterfølges hver især af en til to artikler med konkret afsæt i historien om De Hvide Busser.



Historien om De Hvide Busser er ikke kun historien om redningen af 17.500 mennesker. Tager vi en tur op i helikopteren og kigger ned, så er det også en historie om begrebet "medborgerskab". Om hvad der gør en til medborger. Om hvad det vil sige at være en god medborger. Om hvem der har ret til at være med i det fællesskab, som et medborgerskab også er. Og om at det enkelte menneskes medborgerskab er dyrebart og kan mistes.

Hvad er medborgerskab?

Det er de færreste mennesker, der til daglig spekulerer over, hvad det vil sige at være medborger. Alligevel er det et centralt begreb. I Folkeskoleloven står der eksempelvis, at eleverne forberedes til "deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre". Der kunne også have stået, at skolen skulle gøre eleverne til medborgere.

Medborgerskab betyder reelt set tre forskellige ting, der ganske vist hænger sammen:

- Det er at være en god samfundsborger - altså det at gøre gode ting for andre.
- Det er at blive behandlet lige ved at have de samme borgerrettigheder.
- Det er at have lov til at opholde sig permanent i et land og blive regnet for at være medlem af fællesskabet her.

I det følgende ser vi nærmere på de tre temaer.



DEN EUROPÆISKE UNION
DANMARK



PAS

1. Den gode medborger – borgerdyd

Igennem historien har der været skiftende opfattelser af, hvilke egenskaber der kendetegner en god medborger. I Danmark stammer selve ordet fra det attende århundrede, før demokratiets indførelse, da landet var regeret af en enevældig konge. Dengang bestod medborgernes "borgerdyd" især af lydighed over for autoriteter og myndigheder, kristen gudfrygtighed, udholdenhed, flid, arbejdsomhed og tapperhed i krig. Fælles for de skiftende historiske betydninger af borgerdyd er idéen om uselvished eller opofrelse – at man gør noget, der rækker ud over én selv.

Hvis vi i dag skulle definere nogle nye borgerdyder – det gamle ord har fået en noget støvet klang – ville vi måske også nævne karaktertræk som kritisk sans, solidaritet, upartiskhed og tolerance. Når udlændinge søger om at få permanent opholdstilladelse i Danmark, skal de underskrive en erklæring om "integration og aktivt medborgerskab". Det handler især om forventningen til, hvad en medborger bør bidrage med. Man skal hjælpe til med at beskytte det danske demokrati. Man skal deltage i sit lokalsamfund, passe sit arbejde og samarbejde med sine børns skole.

2. Medborgerrettigheder

Det at være medborger handler også om at have rettigheder. At man bliver behandlet som ligeværdig, ved at rettigheder bliver respekteret af staten og andre borgere – ligesom man den anden vej rundt selv respekterer deres. Sociologen T.H. Marshall (1893-1981) beskriver borgerrettighederne som en tretrinsraket, hvor de civile rettigheder

T.v: Frants Hvass i færd med buschaufførernes talsmand.
Foto: Nationalmuseet

Turene gennem Tyskland var farefulde, bl.a. på grund af angreb fra oven.
Foto: Nationalmuseet

T.h: Passet er det synlige bevis på statsborgerskab.
Foto: Wikimedia commons





kom først, efterfulgt af de politiske og til sidst de sociale rettigheder. I Danmark blev de fleste civile rettigheder, som ejendomsret, ytringsfrihed og religionsfrihed, først formaliseret med Grundloven i 1849. Den gav samtidig 15 procent af befolkningen valgret og valgbarhed. Imidlertid var det først med kvindernes valgret i 1915, at man kunne tale om et demokratisk politisk medborgerskab. Det sociale medborgerskab, især retten til socialhjælp, sygesikring og arbejdsløshedsforsikring, blev først etableret med minister K.K. Steinckes socialreform i 1933. Først her fandt det endelige opgør sted med det såkaldte skønsprincip om, hvem der var "værdigt trængende", der hidtil havde været herskende. Typisk for udviklingen i Danmark blev reformen til i samarbejde mellem Socialdemokratiet og de borgerlige partier. Socialdemokratiets valgslogan i 1934, *Danmark for Folket*, var et forsøg på at lægge afstand til kommunisternes budskab om klassekamp og revolution. De understregede, at det sociale og demokratiske medborgerskab skulle gælde for alle. Både høj og lav havde lige ret til en ordentlig tilværelse i den demokratiske rets- og velfærdsstat, der netop blev grundlagt i mellemkrigstiden, imens udviklingen syd for grænsen i Tyskland gik den modsatte vej.

3. Adgang til fællesskabet - statsborgerskab og nationsforståelser

Medborgerskab betyder for det tredje adgangen til at være i et land, hvor man regnes for at være "en af os". Det er dermed grundlæggende i forhold til "retten til at have rettigheder". Det er uanset rettighedernes egentlige indhold og i kraft af en medlemsstatus også muligheden for at bidrage til et fællesskab. Denne mulighed har man kun, hvis man ikke behøver at være bange for at blive udvist,

T.v: Frederik 7. underskriver Grundloven 1849.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Mae La flygtningelejren i Thailand er hjem for ca. 50.000 flygtninge. Det er strengt forbudt at gå uden for hegnet.

Foto: Mikail Esteves, Wikimedia commons



Statsborgerdag i Folketinget 2015.
Foto: Gunvald Sebastian Buur, Polfoto

fordi man mister sit statsborgerskab eller sin opholdstilladelse. Hvis man slet ikke kan komme ind i eller opholde sig i et givent land, fordi man som flygtning ikke kan få asyl – ja, så har man slet ikke det, som den tysk-jødiske filosof Hannah Arendt (1906-1975) beskrev som ”en plads i verden”, hvorpå og hvorfra man kan være en medborger.

Men hvem har ret til at være dansker? Under enevælden, inden Danmark måtte afstå Norge (1814) og Slesvig-Holsten (1864), kunne en dansker også være tysk eller norsktalende. Det, der var afgørende, var den enkeltes fædrelandskærlighed og loyalitet mod kongen. Lidt firkantet sagt var det nationale fællesskab politisk-medborgerligt afgrænset, ligesom i Frankrig eller USA. Denne forståelse af nationen som en politisk statsnation og som noget, enhver frivilligt kunne tilslutte sig, hvis man havde de rette værdier og den rette indstilling, forbinder man med den franske forfatter Ernest Renan (1823-1892). For ham var nationen ”en daglig folkeafstemning”. Medlemskab handlede om aktiv identifikation og deltagelse.

Efter de slesvigske krige kom danskerne i højere grad til at forstå deres tilhørsforhold som et spørgsmål om en dybtliggende folkeånd og en særegen kultur ligesom i Tyskland. Denne opfattelse af det nationale fællesskab som en etnisk og kulturel nation forbinder man i højere grad med den tyske romantiske forfatter Johan Gottfried von Herder (1744-1803).

De to nationsforståelser er ikke nødvendigvis så forskellige i praksis, der er tale om idealtyper. Den franske indebærer også kulturel og



sproglig tilpasning eller "assimilation." Og Herders kulturelle nation kan, som det er sket i mange tilfælde, udvikle sig i en politisk og demokratisk retning.

Begge nationsforståelser fandtes i Danmark i de urolige 1930'ere, hvor Socialdemokratiets førnævnte partiprogram var et forsøg på at italesætte nationen som et fremtidsrettet arbejdsfællesskab, med "plads for alle der vil", som det hedder i digteren Oskar Hansens (1895-1968) sang, der ligesom partiprogrammet fra samme år hed *Danmark for Folket*. Årtiet var i øvrigt præget af kamp mellem internationalistiske strømninger på den ene side, herhjemme især repræsenteret blandt de kulturradikale, der støttede Folkeforbundet (forløberen for FN) og idéen om universelle menneskerettigheder, og på den anden side de nationalkonservative og direkte antidemokratiske kræfter. Nazisternes "fædreland" var i sin egen kategori - det var forbeholdt den ariske race.

"En sulten ved døren". Det var meget almindeligt at arbejdsløse og fattige henvendte sig til private for at bede om mad før KK Steinkes socialreform i 1933. Maleri af Carl V. Meyer 2010. Foto: Nationalmuseet



Den 9. april 1940 kl. 4 om morgenen blev Danmark besat af tysk militær og overgav sig næsten uden kamp. Landet manglede både et effektivt forsvar og allierede. Siden 1. Verdenskrig og genforeningen med Sønderjylland 1920 havde Danmark ført en neutralitetspolitik, der baserede sig på viden om, at hverken England eller Sverige ville hjælpe, hvis landet blev inddraget i en tysk stormagtskonflikt. Den socialdemokratisk-radikale regering, Stauning-Munch, satsede i stedet på en national velfærds politik, der kunne ruste befolkningen mod tidens dominerende ideologier: kommunisme og nazisme.

I tysk optik var Danmark uden militær betydning. Målet var en hurtig erobring af Norge, før England gjorde det. Man tilbød derfor Danmark en såkaldt fredsbesættelse. Centralt i aftalen var, at Tyskland ikke ville antaste Danmarks territoriale integritet eller politiske uafhængighed. På papiret forblev Danmark en suveræn stat, hvor konge, regering og rigsdag kunne fortsætte med at fungere, samtidig med at politi og domstole forblev på danske hænder.

Med en tysk besættelsesmagt i baghaven, så var aftalen reelt fiktion, men alligevel betød den, at Danmark de næste fem år undgik de værste af krigens ulykker. Fredsbesættelsen blev grundlaget for den efterfølgende samarbejdspolitik, og den blev nok så vigtig basis for hjælpen til danske og norske kz-fanger. Med tyske briller havde konstruktionen den fordel, at besættelsesstyrken kunne holdes på et minimum.

Augustoprør og danske deportationer

I sommeren 1943 brød en række omfattende strejker ud på de store kommunistisk dominerede industriarbejdspladser i blandt andet



Odense, Esbjerg og Aalborg. De spredte sig hurtigt lokalt i Jylland og på Fyn. Både regeringen og den tyske besættelsesmagt blev bekymret – samarbejdspolitikken stod måske for fald. Alle forsøg på at standse konflikterne slog fejl, og det betød, at der fra Berlin blev krævet voldsomme indskrænkninger i det civile liv – blandt andet forsamlings- og strejkeforbud, pressezensur, særdomstole og dødsstraf for sabotage. Den danske regering sagde nej til indskrænkningerne og ophørte fra den 29. august 1943 med at fungere. Måned efter overgik regeringsfunktionerne til departementscheferne, som videreførte samarbejdspolitikken. Den holdt næsten besættelsetiden ud.

En af konsekvenserne af Augustoprøret blev, at danske statsborgere fra da af, uden ret og dom, blev sendt til tyske kz-lejre, fængsler og tugthuse.

Ved jødeaktionen i oktober 1943 blev 425 jøder arresteret og sendt til kz-lejren Theresienstadt. I modsætning til andre nationers jøder i Theresienstadt blev de danske jøder, og de til Danmark flygtede, statsløse jøder, ikke sendt videre til dødslejrene i Polen. Dette skyldtes det privilegium, som fredsbesættelsens samarbejdspolitik havde skabt. Tyskerne ønskede ro i Danmark og garanterede kort efter aktionen, at danskerne ikke ville blive "sendt i transport".

Røde Kors-pakkerne og første hjemtransporter

I Udenrigsministeriet forsøgte man uden større held at få standset deportationerne og tilbageført fangerne. For at afbøde skaderne ved deportationerne indledte Socialministeriet et stort hjælpeprogram,

T.v: Greve Folke Bernadotte hilser på svenske sygeplejersker.
Foto: Nationalmuseet

T.h: Hvide busser kører i kolonne.
Foto: Nationalmuseet



Der pakkes Røde Kors-pakker i Amaliegade i København.
Foto: Nationalmuseet

der bestod i økonomisk støtte til de efterladte og pakker med tøj og mad – de såkaldte Røde Kors-pakker – til de internerede. Efterhånden nåede man op på at afsende mellem 10.000 og 20.000 pakker om måneden. Socialministeriet betalte og organiserede indkøbene. Fra omkring februar 1944 nåede pakkerne også frem til de danske jøder i Theresienstadt. Efter intense forhandlinger ført af Udenrigsministeriet lykkedes det i december 1944 at få bragt 200 syge politifolk hjem fra kz-lejren Buchenwald. Hjemtransporten foregik med fire røde DSB-busser. Trods forsøg var det umuligt at få hjemtaget jøder og kommunister – det stred mod den nazistiske ideologi. Men mellem januar og marts lykkedes det yderligere danskerne ved hjælp af rutebiler fra private vognmænd og DSB at hente mindre grupper af fanger fra fængsler, tugthuse og Neuengammes satellitlejre, omkring 600 i alt. Afhentningerne gav for første gang et nøje indblik i, hvad en kz-lejr egentlig var for en størrelse, og hvilke gruopvækkende forhold der herskede.

Svenskerne træder til

Historien om De Hvide Busser begyndte på Christianshavn i foråret og sommeren 1944. Søofficeren Carl Hammerich udtænkte en plan om, at store jyske kølebiler ved krigens ophør skulle køre ned og hente danske og norske fanger. Socialministeriet gik ind som aktiv partner, og planen blev præsenteret for lederen af Den Norske Fangehjælp i Stockholm. Herfra blev den diskuteret med det svenske medlem af kongehuset grev Folke Bernadotte, der så en mulighed for en svensk humanitær Røde Kors-indsats. Bernadotte overtog snart Hammerichs plan, men det svenske udenrigsministerium, der



ikke troede på, at det kunne lade sig gøre, og derfor fralagde sig medansvar, krævede, at den danske og den svenske indsats ikke blev samordnet. I februar 1945 besøgte Bernadotte SS-rigsfører Heinrich Himmler, som var den øverste chef for kz-systemet. Himmler ønskede at benytte Bernadotte som mellemmand til de allierede for at få aftalt en separatfred, inden det nazistiske korthus brasede sammen. I det uofficielle spil var han villig til at lade alle danske og norske fanger blive samlet i en enkelt lejr, en særafdeling under Neuengamme kaldet Skandinavienslejr.

Svensk-dansk samarbejde

Imens var forberedelserne i Sverige på at udruste en Røde Kors-redningsekspedition i fuld gang. Hæren stillede lidt over 100 topmoderne køretøjer til rådighed sammen med omkring 300 frivillige rekrutter og officerer. Umiddelbart før afgang den 8. marts 1945 kom der fra London besked om, at køretøjernes kamuflagemaling skulle males over med hvid, så de fra luften kunne genkendes af allierede kampfly. Fra dansk side havde man tilbudt en omfattende hjælp af køretøjer, chauffører, læger og sygeplejersker, men fik et nej tak til svar. Svenskerne mente, at et miks af to hjælpekolonner ville skabe forvirring blandt tyske myndigheder. Den 12. marts 1945 ankom svenskerne til det, der gennem de næste måneder blev redningsaktionens hovedkvarter, en skov i Friedrichsruh nær Hamburg. Svenskerne forventede, at aktionen kunne udføres i løbet af 4-6 uger, men allerede i begyndelsen af april løb man ind i det alvorlige problem, at kontrakten med de frivillige værnepligtige udløb. Halvdelen af det svenske korps valgte at rejse hjem. Den anden halvdel fortsatte det fysiske og

Statsminister Stauning og den tyske rigsbefuldmægtigede von Renthe-Fink.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Hvide busser holder klar i Padborg. Foto: Nationalmuseet

psykisk belastende arbejde med at transportere skandinaviske fanger fra lejre overalt i Det Tredje Rige til Skandinavienslejren i Neuengamme. Bernadotte besluttede nu, at tiden var inde til at koordinere den danske og svenske indsats - dog under svensk ledelse. Svenskerne havde med de mange ekspeditioner bragt de fleste fanger til Skandinavienslejren. Nu manglede "bare" de få kvindelige fanger i Ravensbrück nord for Berlin, omkring 800 fanger i fængsler og tugthuse spredt ud over det meste af Tyskland og de ca. 425 danske jøder i Theresienstadt. Kommunisterne i Stutthof var i februar 1945 sendt på march vestover og var trods alle anstrengelser ikke til at nå. Under forhandlingerne med Himmler havde Bernadotte fået gennemført, at de danske jøder kunne føres til Skandinavienslejren. Men da lejrkommendanten satte sig imod, måtte planen opgives. Bernadotte foreslog derfor Sverige som modtagerland - og sådan blev det. Den 14. april 1945 nåede De Hvide Busser Theresienstadt og kunne meddele den forbløffede danske overrabbiner, at hans 423 trosfæller ville blive afhentet dagen efter. Den 18. april nåede man færgerne København-Malmö.

Blot et par dage efter, den 20. april, på Hitlers fødselsdag, blev Skandinavienslejren rømmet for de over 4.000 danske og norske fanger. Blot skulle alt være klaret inden kl. 19 den 20. april. I al hast kom 120 danske rutebiler fra private vognmænd og DSB og store fiskeeksportbiler til sportspladsen i Padborg, hvor de fik en gang hvid maling. Sammen med de danske og svenske køretøjer i Friedrichsruh var man nu oppe på over 200 køretøjer, der fra kl. 6.45 i pendulfart kørte over grænsen til Neuengamme, til karantænestationerne i Padborg og Kruså, til Frøslevlejren og en ekstra nødlejr ved Horsens. Her blev fangerne afluset, bispist, lægeundersøgt og siden med tog og busser fordelt i landet eller sendt videre til Sverige. Det næsten uoverskuelige, fysisk og psykisk krævende arbejde blev udført af frivillige fra omegnen, bl.a. spejdere og Danske Kvinders Beredskab, hospitalet i Sønderborg og mejeriet i Kruså.

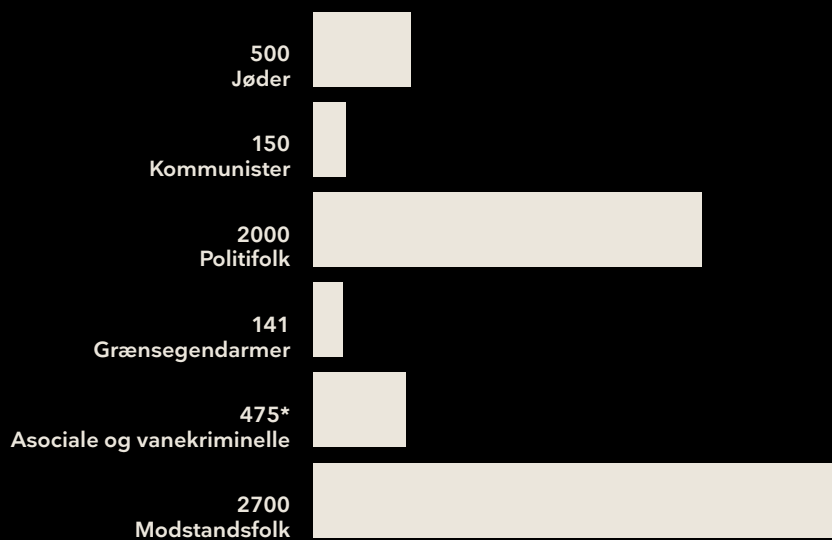
Spøgelsestoget fra Ravensbrück

Fra kvindelejren Ravensbrück nord for Berlin var omkring 20 danskere og 80 nordmænd den 8. april blevet afhentet, men tilbage sad 15.000 af anden nationalitet. I dagene 22.-25. april hentede danske og svenske busser omkring 3.000 kvinder, heraf 1.300 polske jøder. Men uden varsel ankom til Padborg den følgende tid et "spøgelsestog" uden mandskab, som ingen havde kendskab til, med en tusindtallig last af de andre kvinder. Efter aflusning og bispisning blev de med tog sendt videre til Sverige. Sidste tog forlod Padborg den 3. maj om aftenen. Herefter kunne de mange frivillige kvinder og mænd igen vende hjem til deres familier.

Gennem hele redningsforløbet havde en medarbejder fra Socialministeriet ført regnskab med antallet af reddede og tilbageførte fanger. Med forbehold for fejl som følge af hektisk aktivitet under kaotiske forhold blev tallet ca. 17.500 - den største skandinaviske redningsaktion nogensinde.

DEPORTERET FRA DANMARK

* Asociale og vanekriminelle dækker over hårdkogte kriminelle, subsistensløse, sortbørshandlere, alfonser m.fl. Til denne gruppe hører også tilfældige borgere, der ved de tyske razziaer blot er på det forkerte sted.



På papiret ser det rimelig let ud. Der skal sendes nogle busser af sted for at hente skandinaviske fanger hjem fra lejre rundt om i Tyskland. I praksis viser det sig at være alt andet end let. Der skal skaffes forsyninger i en tid med mangel på alt. Og selve redningsaktionen foregår under ekstreme vilkår og stort pres for alle involverede. Beskydninger ovenfra, hullede veje og dårligt materiel er blot nogle af udfordringerne. Oven i det kommer uvished, ventetid og udfordringer, når busserne forsøger at bane sig vej gennem strømme af civile tyskere på flugt. I den perfekte verden redder man alle, men hvordan er det i virkelighedens verden?

Af sted

Forud for de mange kørsler går et kæmpe koordineringsarbejde. Det handler dels om at skaffe overblik over fangernes placering i kz-lejre og underlejre fordelt rundt omkring i det nuværende Tyskland og Tjekkiet. Og dels om at fremskaffe fødevarer, brændstof m.m., der kan få transporterne sikkert ud og hjem. Ud over køretøjer og personale til at køre og finde vej kræver det en lang række praktiske sager, når syge og medtagne fangerne skal transporteres. Alt fra håndklæder, sæbe, brækposer og nødklosetter, hvor de diarrésyge fanger kan komme af med det, de skal, til flødekarameller og pilsnere. Det hele skal medbringes. Også træet til at fyre generatorerne med. Med mangel på alt inkl. brændstof kører danske busser og vogne i krigstiden ikke på benzin, men på gas fra træforbrænding. På busserne er monteret store kakkelovns-lignende generatorer, der skal fyres med omkring 50 kilometers mellemrum. De holder en fart på 25-30 km i timen, men presses vognene, kan de køre 40 km/t. På den måde tilbagelægger de 400-500 km på en dag.

Om natten sover de tre mand i førerhuset med benene trukket op foran sig. Det tærer på kræfterne hos chaufførerne. Også køretøjerne. På en tur til Buchenwald i Midttyskland og retur over Neuengamme i det nordlige Tyskland sprænger to dæk, selvstarter og toppakning ryger, og der punkteres tre gange. Mandskabet reparerer og erstatter undervejs og bliver klogere på, hvad der skal medbringes på de næste ture. I en tid, hvor der også er mangel på ordentlige gummidæk, er det også en udfordring at skaffe basale reservedele til turene.

Ventetid

I løbet af foråret 1945 medfører forhandlinger og kulissearbejde, at de skandinaviske fanger kan samles i kz-lejren Neuengamme. Sam-

Turene med De Hvide Busser gennem Tyskland var ofte farefuld på grund af de allieredes beskydninger fra oven
Foto: Nationalmuseet





tidig har svenskerne meldt sig på banen. De stiller med mandskab og gode benzindrevne vogne og ambulancer. Nu går det pludselig af sted med 100 km i timen, når transporterne henter fanger fra de fjerneste afkroge af Det Tredje Rige.

I skoven ved slottet Friedrichsruh nord for Hamborg slår Svensk Røde Kors lejr sammen med de danske delegerede. Det er her, man venter. Venter på den store ladning benzin på 350.000 liter, som svenskerne får skibet til Lübeck. Og venter på tilladelse til at køre og hente. Tilladelser, der flere gange gives af de tyske myndigheder, for nogle gange at blive trukket tilbage igen. Det medfører ny ventetid.

Den lange ventetid under forhandlingerne medfører, at halvdelen af det svenske mandskab tager hjem. Deres kontrakt som frivillige værnepligtige udløber. Derfor skal det pludselig gå hurtigt med at finde en ny løsning. Forberedelserne har heldigvis længe været i gang, så ambulancer, lastvogne og busser bemandede med frivillige danskere tager hurtigt af sted fra Danmark. Alle busser og ambulancer, der deltager i redningsaktionen, males i al hast hvide. Den hvide farve skal, sammen med Røde Kors-symbolet og et påmalet svensk eller dansk flag, sørge for, at de allierede kan kende transporterne fra luften og ikke bomber dem.

Mørkekørsel

Kørslerne intensiveres i april 1945, da der endelig bliver givet tilladelse til at transportere de skandinaviske fanger ud. Udfordringerne for de lange hvide konvojer på vejene er der nok af. Det veksler mellem ventetid og anstrengende kørsler i lange stræk med et minimum af ophold. Frem og tilbage (Friedrichsruh - kz-lejr - Padborg - Friedrichsruh). I Friedrichsruh reparerer både tøj og køretøjer. Ventetiden forsødes lidt med de fødevarer, som svenskerne har bragt med. Smagen af rigtig chokolade. Erindringen om god mad, sang, musik og rigtige cigaretter husker mange af de medvirkende ved redningsaktionen.

Men det er ikke det eneste, der erindres. De dramatiske oplevelser på vejene sætter sig i kroppen. For fronten rykker tættere på. Både på lejren i Friedrichsruh og på kz-lejrene, som fangerne fragtes ud af. Jævnligt er der luftalarm og kampe i luften.

De lange distancer til lejrene spredt rundt i Tyskland gør, at man må

T.v.: Ruten for kørsel tages til efterretning.

Foto: Nationalmuseet

T.h.: Deltager i redningsaktionen De Hvide Busser.

Foto: Nationalmuseet

Nederst: Tyske byer var sønderbombede og gjorde kørslerne svære.

Foto: Nationalmuseet

køre i døgndrift. Det er et kapløb med tiden at få så mange fanger som muligt bragt i sikkerhed. Om natten kan ingen kende forskel på farverne, og bortset fra førervognen i kolonnen kører køretøjerne med slukkede lygter. Uden lys i mørket. Med modgående trafik. Om natten er tempoet langsomt uanset benzin eller generator. Natte-
turene er trættende. Når vejskiltene er borte, kører konvojerne efter kilometertælleren og udmåling på kortet, så de kan holde trit med, hvor de er henne. Turene går gennem skiftende landskaber. De passerer gennem en by på vej til en lejr, og på vejen tilbage ligger den i ruiner. Det er næsten umuligt at køre gennem røg og ild, når bombardementerne er friske. De kører derfor omveje. Uden om store huller og mange ikke-detonerede bomber. Chaufførerne kæmper med at holde sig vågne. Lægerne hælder amfetamin i chaufførerne, så de kan holde sig vågne. Ferietabeletter kaldes pillerne, men der er ingen feriestemning, når busserne kører. Det er blodigt alvor.

Truslen fra luften

Nogle gange går det galt. Chauffør Hansen husker et angreb på hans kolonne, da de holder i Friedrichsruh. "Der var gået en kugle gennem retningsviseren, skråt ind gennem ruden, gennem tre overfrakker og ned gennem alle Røde Kors-pakkerne - 11 i alt. Så smør, ost, leverpostej og meget andet var spredt over hele vognen. (...) tre biler var så medtaget, at de ikke kunne køre, de to blev repareret af svenskerne, og den tredje måtte på slæb hjem. 4 chauffører og en sygeplejerske blev temmelig stærkt medtaget (...) Det var lige nær nok på. Nu springer vi som vilde dyr ind mellem træerne, straks vi hører en maskine, der dykker."

Andre gange går det ikke kun lidt for tæt på personel og leverpostej. Under krigens sidste krampetrækninger kører man af sted for at hente fanger ud af kvindelejren Ravensbrück. På den tur erindrer Erik Pontoppidan Sørensen, hvordan vognene signalerer til luften om ikke at angribe - de spreder et Røde Kors-flag ud på vejen og sørger for at holde synligt, så flag og symboler kan ses fra luften. Alligevel går det galt for en af de andre konvojer foran dem. To vogne med 52 kvinder bliver beskudt. Erik husker: "Der mødte os et frygteligt syn. To kvinder var dræbt på stedet, en var ramt i hoften, så hele maven var flået op. Dr. Krebs og jeg lagde hende på grøftkantanten. Dr. Krebs rystede på hovedet og sagde, at her kan en læge ikke gøre noget. Hun var til at begynde med ved bevidsthed og sagde på hollandsk: »Jeg når ikke hjem.« Hun fik en beroligende indsprøjtning, mens blo-



det fossede ud af hende. Få minutter senere var hun død. Vi bad et fadervor og skyndte os til de næste sårede.” De andre sårede kvinder bringer de til nærmeste hospital og lover at hente dem igen. Og så må konvojen køre videre.

Mennesker på flugt

Det er, som om elendigheden ingen ende vil tage. Elendigheden blandt medtagne fanger, elendigheden, når angrebene ovenfra rammer, men også den elendighed, som møder konvojerne af busser på vejene i krigens sidste måneder. Overalt er der tyske flygtninge. Civile, der flygter fra bombede byer. Mennesker på vej, som søger mad og et sikkert sted for sig selv og deres familie. Sygeplejersken Karin Berglin husker det tragiske syn på vejene af flygtningevogne fyldt med kvinder og børn på flugt fra fronten. ”En gang talte jeg 76 sådanne vogne på en mil.” De Hvide Busser må køre forbi og uden om. Deres mission er en anden. På vejene kan man køre uden om flygtningene. Men gennem byerne og især under bombardementerne bliver flygtningene forhindringer som så meget andet.

På en tur gennem Neumuster var chaufføren Gudmann Hansen vidne til dette: ”Folk var helt vilde, de flygtede ud af byen på cykler og med barnevogne. Soldater og luftværnsmandskab kravlede op på taget af vore vogne, og vi havde et farligt mas med at få dem ned igen.” Også Alfred Petersen var med på turen gennem byen. Han sad ude på vognens forskærm og dirigerede den gennem de sønderbombede gader. (...) det gik videre imellem flygtninge, der næsten ikke var til at få til side. Der var mange gange, hvor jeg måtte skubbe dem væk fra

T.v: Flygtningelejr i Tyskland for civile tyskere på flugt.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Redningspersonale tager et hvil i skoven ved Fridrichsruh.

Foto: Nationalmuseet

vognen med fødderne, og det er mærkeligt, at ingen blev kørt ned.”

Det var uden for redningsaktionens rækkevidde at hjælpe flygtningene på vejene. Men nogle flygtninge finder vej til Friedrichsruh og forsøger at bytte forskellige ting for lidt at spise. Alfred Petersen, der var med som chauffør, husker flygtningene som meget udsultede. ”De tigger brød og tobak hos os, men vi har intet at give dem. ”Nogle har alligevel held til at bytte sig til noget. Den svenske kaptajn har købt en dejlig racerbil for 4 kg kaffe, en anden har købt en motorcykel for 5 pakker cigaretter.” Spørgsmålet er, hvem der trækker det længste strå i byttehandlen – flygtningene eller mandskabet?

Under redningsaktionen hjælper man efter omstændighederne. Så godt man kan. Der er svære valg, pressede situationer og farer. Men der er også plads til barmhjertighed.

Chaufføren Christian Ovesen, der er med på køreturene, husker, hvordan udsultede børn flokker om hans bus, da de gør holdt på torvet i en by. Børnene tigger mad, og fangerne i bussen giver dem, hvad de har i deres Røde Kors-pakker. Christian husker det som en stor handling. ”Det kunne vi, der aldrig har været i kz-lejr, gøre. Men jer, det kalder jeg næstekærlighed” – siger han til fangerne.

Den perfekte verden

I den perfekte verden hjælper man alle. Virkelighedens verden er fuld af dilemmaer og svære beslutninger. Det oplever de mange chauffører, sygeplejersker, læger og andre frivillige reddere på egen krop. De gør det, de har fået besked på. De gør det, så godt de kan, med de midler, de har til rådighed. Men turene med De Hvide Busser gennem det krigshærgede Tyskland er dramatiske, farefulde og krævende. Alligevel lykkes det dem, på trods af at busserne kører i mørke kilometer efter kilometer, at skabe lidt lys. Lys for dem, det lykkes at redde. Lys og mørke hænger uløseligt sammen. Med til fortællingerne om De Hvide Busser hører ikke bare lyset, men også det mørke, som er redningsaktionens vilkår.

Statens Seruminstitut

Nr.

København S., den 30. December 1944.

800 $\frac{2}{84}$
-2 JAN - 1945

SOCIALMINISTERIET

Til Transporten af internerede danske Statsborgere fra Buchenwalde.

8	Mælkejunger à 40 Ltr.	Kr. 564,80
8	Opsere	" 18,40
1000	Drikkebøgre	" 36,80
200	Kloramintabletter	" 4,59
32	Pk. Lommetersklæder	" 48,00
10	eml. Spande	" 45,00
10	Vandfade	" 26,10
100	Haandsæbe	" 29,40
2000	Papirhaandklæder	" 17,00
30	Haandklæder vasket	" 5,04
15	Negleborster	" 15,75
8	Nedklosetter	" 196,00
8	Poser Tervesmuld	" 0,00
40	Rl. Toilettepapir	" 10,80
8	Fejespaaner	" 16,20
8	Koste	" 14,40
100	Brækposer fra D.D.L.	" 0,00
8	Brækbækkener	" 52,00
10	kg. Klorkalk	" 7,50
20	Pk. Tændstikker	" 3,60
250	kg. Åbler	" 290,00
20	kg. Bon-Bon	" 63,00
20	kg. Flødekarameller	" 135,00
8	Lommelygter	" 43,20
12	Elementer	" 10,59
8	Lamper	" 2,30
8	Thermoflasker	" 142,50
1	Spritapparat til Kogning	" 21,60
1	Dunk dertil	" 15,00
6	Ltr. denatureret Sprit	" 6,78
1	Gryde	" 7,92
1	Laag dertil	" 2,43
1	Grydeske	" 0,68
1	Automobilkort over Tyskland	" 3,75
600	Paptallerkener	" 82,71
2	Kitler	" 51,59

Kr. 1.990,43

Den gode medborger

Af Per Mouritsen

Medborgerskab – i betydningen ”den gode medborger” – er blevet et politisk hurra-ord. Det bruges til at betegne alt det, som staten har brug for, at vi gør, for at velfærdssamfundet, økonomien og demokratiet kan fungere bedst muligt. Man skal stå op om morgenen og passe sit arbejde, betale sin skat, opdrage sine børn, støtte op om skolen og de lokale foreninger – og det er også godt, hvis man er aktiv i politik og i det frivillige arbejde i ens kommune.

Medborgeren er nærmest blevet en produktionsfaktor i den moderne konkurrencestat. Hvis Danmark skal klare sig godt, skal borgerne være aktive og ofre sig for fællesskabet! Vi skal ikke kun tænke på rettigheder og det, vi har krav på, vi skal også bidrage. Yde, før vi kan nyde, som politikerne siger. Medborger-ordet har fået en hård kant: Det er underforstået, at der er nogle mennesker, der ikke er det, fordi de ikke har lært det endnu, eller fordi de er for dovne og egoistiske eller magelige. Eller fordi de simpelthen glemmer at tage deres tørn.

Det kan godt blive lidt moraliserende. Det er rigtignok godt, hvis alle, der kan, også bidrager til fællesskabet, i stedet for at de fleste snyder. Men det er allerbedst, hvis man også gør det frivilligt, og det opleves så meningsfuldt og nødvendigt, at man næsten føler, man er nødt til det – snarere end fordi politikere, skolelærere eller forældre står med en løftet pegefinger! Medborgerskab skal helst være noget, den enkelte udviser for at leve op til nogle normer for, hvad man bør gøre for hinanden, som er mere eller mindre fælles.

Medborgerskab indebærer et element af anerkendelse. Ikke sådan, at man kun gør det samfunds-nyttige, fordi man gerne vil anerkendes. Det skal helst være en sidegevinst, en ekstra tilfredsstillelse over at have gjort sin del, ja, måske endda mere, end man kunne forvente. Anledningen til at være en god medborger kan ende med at være en væsentlig værdi i sig selv, som man nødtigt ville være foruden. Ja, ligefrem et privilegium, som ikke er alle forundt.

Den gode medborger igennem historien

De gamle romere og grækere forbandt medborgerskab med ære og udødelighed – den, der forsvarede republikken og måske ligefrem døde i krig, ville blive husket af eftertiden. En meget berømt tekst om medborgerskab er den gravtale for Athens faldne soldater i Første Peloponnesiske Krig (431-30 f.Kr.), som statsmanden og hærføreren

Frivillig fodboldtræner.

Foto: Miriam Dalsgaard 2003, Polfoto



Perikles afholdt, og som er gendigtet af historikeren Thukydide. I talen minder Perikles de efterladte om, hvad det var, soldaterne døde for – det frie, demokratiske og kulturelt rige Athen – og om den ære, der er forbundet med at sætte sin egen sikkerhed og magelighed til side for at forsvare sit fædreland.

Forbindelsen mellem det at udøve borgerdyd, den patriotiske identifikation med fædrelandet, og forventningen om at opnå ære gennem anerkendelse fra sine landsmænd finder man i øvrigt op igennem hele den vestlige idéhistorie. I den romerske filosof og statsmand Marcus Tullius Ciceros hovedværk *De Re Publica* (Om Staten) (54-51 f.Kr.) er der en passage, hvor Scipio den yngre, sønnesøn af den Scipio Africanus, der erobrede Karthago, fortæller om en drøm, hvor han bliver løftet op over Rom, så han ser ned på det, og hvor bedstefaderen indprenter ham, at han skal gøre sin pligt og være loyal over for sit fædreland. Gør han det, vil han blive belønnet efter døden, og måske være så heldig at komme til det særlige sted i himlen, der er forbeholdt dem, der har gjort en særlig indsats for at grundlægge og forsvare republikker. Tematikken kan også findes hos den franske filosof Jean-Jaques Rousseau, der inspirerede Den franske revoluti-



on, og ikke mindst hos de amerikanske Founding Fathers som James Madison og Thomas Jefferson. Jefferson skriver et sted i et brev om "alle de borgerdydige patrioter", der kommer til det nye uafhængige USA fra alle mulige lande – underforstået at man godt kan være patriot og god borger i et land, hvor man ikke er født!

T.v: Svensk redningspersonale har taget opstilling til fotografi.
Foto: Karin Berglin, Privateje

I Danmark kom idealerne om fædrelandskærlighed og borgerdyd for alvor på dagsordenen i slutningen af enevælden i den danske helstat, der også omfattede Slesvig, Holsten og Norge. Her blev det vigtigt at understrege, at man sagtens kunne være en god "fædrelandskærlig" medborger, der var nyttig for staten og fællesskabet, uanset om man var dansk i etnisk forstand og talte dansk. En meget anvendt læsebog i skolen, skrevet af historikeren Ole Malling i 1777, hed således *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*.

Medborgeridealet er "eksemplarisk"

Hvad vil det da sige at være en god medborger? Hvad skylder vi hinanden? Vel næppe ligefrem at dø for hinanden – men måske dog at risikere det? De chauffører, mekanikere, sygeplejersker og læger der kørte fra det sikre Danmark ned gennem Tyskland for at redde skandinaviske fanger hjem, udviste i hvert fald medborgerskab.

Der er mange måder at være en god medborger på. Medborgerskab er i en grundlæggende forstand "eksemplarisk" – vi kender ofte den gode medborger, når vi ser ham eller hende, selvom idealerne skifter igennem historien, og selvom der kan være uenighed i detaljerne. Vi bruger historierne om dem, der gjorde noget godt, som eksempler til efterfølgelse, som en standard for medborgerlig anerkendelse. Det er frihedskæmperne, der døde i Ryvangen, men også brand- og redningsfolkene, der med fare for eget liv undsætter nødstedte. Det er den whistleblower, der risikerer sin karriere ved at fortælle om magtmisbrug og korruption, eller oppositionspolitikeren i den autoritære stat, der fortsat taler magten imod, selvom han risikerer at blive kastet i fængsel. Men det er måske også forældrene, der træner fodbolddrengene, den frivillige lektiehjælper, formanden for gård-lavsbestyrelsen og lokalsamfundets andre ildsjæle. Man behøver ikke at sætte sit liv på spil for at være en god medborger, selvom nogle under krigen befandt sig i situationer, hvor det blev nødvendigt. Og man kan også være det, selvom det gode, man gør for fællesskabet, er mindre vidtrækkende end at redde menneskeliv. Medborgere er ikke nødvendigvis helte.



T.v: Benjamin Franklin.
Malet år 1748 af Robert Feke.
Foto: Wikimedia commons

Midtfor: Thomas Jeffersons
officielle præsident portræt.
Malet af Rembrandt
Peale år 1800.
Foto: Wikimedia commons

T.h: Svensk redningspersonel
fotograferet i Tyskland.
Foto: Nationalmuseet



Gamle og nye borgerdyder

Vi forbinder ikke kun medborgerskab med det at gøre noget godt for fælleskabet i bred almindelighed, men også, mere specifikt, med bestemte egenskaber eller det, man i gamle dage kaldte for borgerdyder. Borgerdyder er ikke "kompetencer", altså noget man kan være rigtig god eller rigtig dårlig til, men snarere karaktertræk og indstillinger, som man måske er mere eller mindre disponeret for og opdrages eller socialiseres til igennem institutioner som familien og skolen, men også gennem deltagelse i samfundslivet.

Men dyderne skifter. Hos Platon, Cicero og op igennem den kristne middelalder var der enighed om de fire store "kardinaldyder" visdom, tapperhed (styrke, mod), selvbeherskelse (mådehold) og retfærdighed (at gøre det, der er retfærdigt). Hertil kom de kristne dyder tro, håb og kærlighed og en række andre mindre, men vigtige dyder som flid, lydlighed og ydmyghed.

Benjamin Franklin, en af de amerikanske Founding Fathers, udviklede i 1726, da han kun var 20 år, et system med 13 dyder, som han selv søgte at efterleve. Dyderne, der er beskrevet i hans selvbiografi, kan tage humøret fra de fleste med deres tidstypiske blanding af traditionel kristen krops-angst og kapitalistisk arbejdsetik. De mere triste omfatter bl.a. stilhed ("Tal kun, når det gavner andre eller dig selv. Undgå pjattet snak"), arbejdsomhed ("Spild ingen tid. Vær altid i gang med noget nyttigt. Skær alle unødvendige handlinger bort"), renlighed ("Tolerer ingen urenhed i krop, klæder eller hjem") eller ærbarhed ("Brug kun sjældent samleje for andet end sundhed og



forplantning; aldrig af kedsomhed, svaghed eller for at skade din egen eller andres fred eller omdømme"). Hvis vi har nogle problemer på flere af disse områder i længere tid, overvejer vi måske at anskaffe en coach – men sådan som Franklin formulerer idealerne, virker de ekstreme og livsfornægtende.

I Ole Mallings allerede nævnte historiebog fra 1777 opregnes på tilsvarende vis 18 dyder. Bogen begynder med "religion, menneskekærlighed og højmodighed (storsindethed)" og ender med "flid i studier, goddædighed (retfærdighed) og store fortjenester af staten". Der er et langt kapitel om "kærlighed til fædrelandet" og et andet om "troskab til kongen". Også "vindskebelighed" har en fremtrædende plads – det gamle ord kan oversættes som initiativrigdom. Hertil kommer de mere militære dyder som tapperhed og mod. Savner man noget i alle disse lister over medborgeridealer? De er alle formuleret i før-demokratiske, hierarkiske samfund, hvor værdinormer og kulturelle standarder var ret entydige. I et moderne pluralistisk samfund skal listen nok udvides fx med borgerdyder som kritisk sans, upartiskhed, tolerance og kompromisvillighed.

Borgerdydens motivation

Bag dem alle ligger dog den grundlæggende vilje til at gøre noget, der rækker ud over én selv – ud over ens egne umiddelbare behov, synspunkter og ønsker. Borgerdyd og godt medborgerskab har et element af uselvished og opofrelse. Men hvis borgerdyd i den forstand i sagens natur er svært og krævende, bliver de også ofte – fx i politisk filosofi om medborgerskab – forbundet med noget, der helst

skal være "naturligt". Det er nok sådan, at vi med vores forstand kan forstå, at vi bør gøre noget; men vi skal også helst føle det. Det skal være internaliseret!

Hvorfra kommer da den indre drift eller motivation til at være en god medborger? Og hvem - hvilken gruppe af andre - er den rettet mod? Et meget gammelt svar på det spørgsmål, som man kan følge igennem hele den vestlige verdens idéhistorie, er som nævnt idéen om fædrelandskærlighed eller patriotisme. Det er ikke det samme som den nationalisme og krigeriske selvhævdelse, der opstod overalt i Europa i det nittende århundrede, selvom grænserne mellem det ene og det andet er flydende.

Fædrelandskærlighed er den solidaritet eller fællesskabsfølelse, der binder de borgere sammen, der er så heldige at leve i et land, der sikrer deres fælles frihed og velfærd. Den er baseret på gensidighed - på bevidstheden om, at fællesskabet er et resultat af borgernes fælles anstrengelser og opofrelse gennem historien. Frihed, rettigheder og velfærd er ikke noget, man bare har; det kræver gode institutioner og et godt samfund, hvilket borgerne må skabe og opretholde sammen. Derfor skylder vi måske landsmænd noget særligt, som vi ikke skylder andre - ikke fordi vi udgør et etnisk eller sprogligt fællesskab, men fordi vi udgør et medborgerligt fællesskab.

Fra beretningerne, der er bevaret af de mennesker, der tog til Tyskland med De Hvide Busser, ved vi, at nogle af dem sagde, at de gjorde det af fædrelandskærlighed - uanset om de forstod fædrelandet som en nation eller et medborgerligt fællesskab eller begge dele. Og i øvrigt var det jo ikke kun danskere, endsige gammel etniske danskere, der kom med busserne til Sverige. Der var også andre skandinaver, polakker og andre nationaliteter.

Andre, der var med, talte om kristen næstekærlighed. Og så var der naturligvis en hel masse, der gjorde det af eventyrlyst, og fordi det var en udfordring. Nogle blev bedt om det. Andre gjorde det som en del af deres job. Og motiverne kan jo sagtens have været blandet sammen. Måske var der ikke så meget borgerdyd i alle tilfælde. Men de mange, der blev reddet, var givetvis lige taknemlige over at blive hentet, uanset motiverne hos de medborgere, der hentede dem hjem.



Åse Krogh, frivillig i Røde Kors lektiehjælp, blev kåret som Årets helt i 2010.
Foto. Caper Dalhoff, Polfoto



Chauffører, mekanikere, transportledere, sygeplejersker og læger – der var behov for hundredvis af hænder og hoveder for at eksekvere den redningsaktion, som var et resultat af intense forhandlinger mellem danske embedsmænd og den tyske besættelsesmagt. Men hvem var de, og hvad drev dem – de mange redningsmænd og -kvinder, der frivilligt meldte sig til turene gennem et krigshærget Tyskland for at komme andre til undsætning?

I december 1944 satte den første kolonne af busser kursen mod lejren Buchenwald for at hente 200 syge danske politibetjente hjem. Turen gav afgørende viden om, hvad der skulle til af såvel materiel og proviant som sammensætningen af mandskabet. Det stod klart, at der var behov for chauffører – mange chauffører, for turene gennem sønderbombede byer var meget krævende. Der var brug for mekanikere til køretøjerne, transportledere og kortførere på motorcykler, der kunne undersøge, at den planlagte vej nu også var farbar. Der var behov for sygeplejersker til at tage sig af den basale pleje og omsorg af de syge fanger. Og læger til både fanger og overtrætte chauffører – og ikke mindst til at varetage arbejdet med transportledelsen og ansvaret for forhandlinger med de tyske overordnede i lejrene.

Af sted

Da det var begrænset, hvor mange køretøjer og chauffører det offentlige rådede over, bejlede Socialministeriet til private vognmænd og rutebilchauffører landet over. Der var behov for dem og deres busser til redningsaktionen, hvis turene skulle kunne lykkes.

Den 18. april 1945 kimede telefonerne på mange lokale rutebilstatio-



ner. Blandt andet i Herning, hvor Kristian Ovesen var formand. I røret var en medarbejder fra Landsforeningen Danmarks Bilruter. "Hvor mange hvidmalede busser kan I stille med i Padborg i morgen tidlig? Lød spørgsmålet. Jeg spurgte mine kolleger. Beslutningen tog kun et minut: Vi kunne stille med 7 busser. Så fik vi ellers travlt. Jeg gik op på karosserifabrikken og forelagde folkene sagen med de hvidmalede busser med danske flag på taget, som skulle hente fanger. Uden deres hjælp kunne vi jo ikke gøre det. Det var lige før fyraften, men svaret kom prompte: Kom med busserne! Nu var der kun 10 minutter til, at de ordinære busser skulle af sted efter køreplanen. Jeg måtte op i samtlige busser og give meddelelsen til de rejsende om, at alle ruter ville blive indstillet, til vi kom hjem fra Tyskland (...). Kl. 24 var vi klar til at køre hjemmefra - uvist hvad vi skulle møde. Det var jo et krigsførende land (...). Nerverne var tyndslidte. Det var jo første gang, jeg skulle til udlandet. Vi vidste ikke, hvordan tyskerne ville tage imod os - men vi vidste, at der var tegnet en forsikring på 40.000 kr. pr. mand, hvis nogen skulle blive dræbt," husker Kristian Ovesen.

Hjemme efterlod Kristian Ovesen sin gravide kone samt fire børn. "Jeg husker, at stemingen hjemme var trykket, og mor græd meget," fortæller sønnen, Jørgen Ovesen, dengang 10 år. Situationen var yderligere presset af, at familien i 1942 havde satset alt ved at bygge et nyt stort hus, og der var en vis fare for, at det kunne gå galt i Tyskland. Alligevel afholdt det ikke Kristian Ovesen fra at satse sine to egne busser samt sit liv.

Men det var ikke i alle hjem en nem beslutning, som alene blev truffet af manden i huset. Chaufføren Preben Berthelsen erindrer: "Vi sad

Unge CBU'ere. En del af dem tager turen med De Hvide Busser.
Foto. Privateje



Rutebilejer Clemen Jørgensen (t.h.) malede sammen med sin chauffør Niels Dalsgaard bussen hvid og meldte sig til turene til Tyskland. Det blev begyndelsen på mange nære venskaber med især norske fanger. Foto: Privateje

en lille familie. Vi kunne se på vores far, at der var et eller andet, der trykkede ham. Vi ville have at vide, hvad der var i vejen. Han var blevet ringet op af Danske Bilruter (...) om vi kunne stille med en bil i morgen tidlig (...). Min far og jeg skulle af sted. Vi var nødt til at trække lod om det."

Trods barske oplevelser undervejs, så blev turen til Tyskland for nogle chauffører en sjælden mulighed for at komme ud og rejse, se og opleve noget andet - eventyrlyst iblandet pligt: "Jeg har altid søgt spændingen i livet. Jeg har eventyr i blodet. Det var en stor oplevelse at få lov til at køre ned gennem Tyskland og hente fangerne. Jeg så det vel også lidt som min pligt," husker chauffør Peder Clausen.

De enkelte erindringer og kørerapporter afslører ikke meget af, hvad der motiverede rutebilchaufførerne til at melde sig. Kildematerialet har et praktisk fokus på teknik, punkterede dæk, beskydninger og vejforhold. Men glimtvis aner man, at mange chauffører har kendt nogle af fangerne i lejrene. Efter arrestationen af det danske politikorps i september 1944 stod byer uden deres så velkendte betjent. Chauffør Hans Peter Gudmann Hansen erindrer om afhentningen i en kz-lejr: "Kl. 12.30 var vi der, og det syn, vi så, kan ikke beskrives. En af de første, jeg fik øje på, var politibetjent Harald Hansen. Jeg måtte gå ind mellem vognene for at få herredømme over mig selv og gik så hen for at hilse på ham, vi græd alle sammen ved gensynet - både betjente og chauffører."

Man gjorde jo, hvad man fik besked på

Den største enkeltgruppe af hjælpepersonale, som blev rekrutteret,



var de unge CBU'ere (Civilbeskyttelsens Udrykningskolonne). Under besættelsen blev det danske militær opløst, men for at finde tjeneste til de værnepligtige, og som resultat af en stribe luftangreb, oprettede man i 1941 CBU, en enhed under Civilbeskyttelsen (CB). Efter nogle uger på skolebænken kunne CBU'erne udkommanderes til opgaver i samarbejde med politi og brandvæsen, som blandt andet at rydde op efter sabotageaktioner, slukke plantagebrande og sørge for, at mørklægningsreglerne blev overholdt.

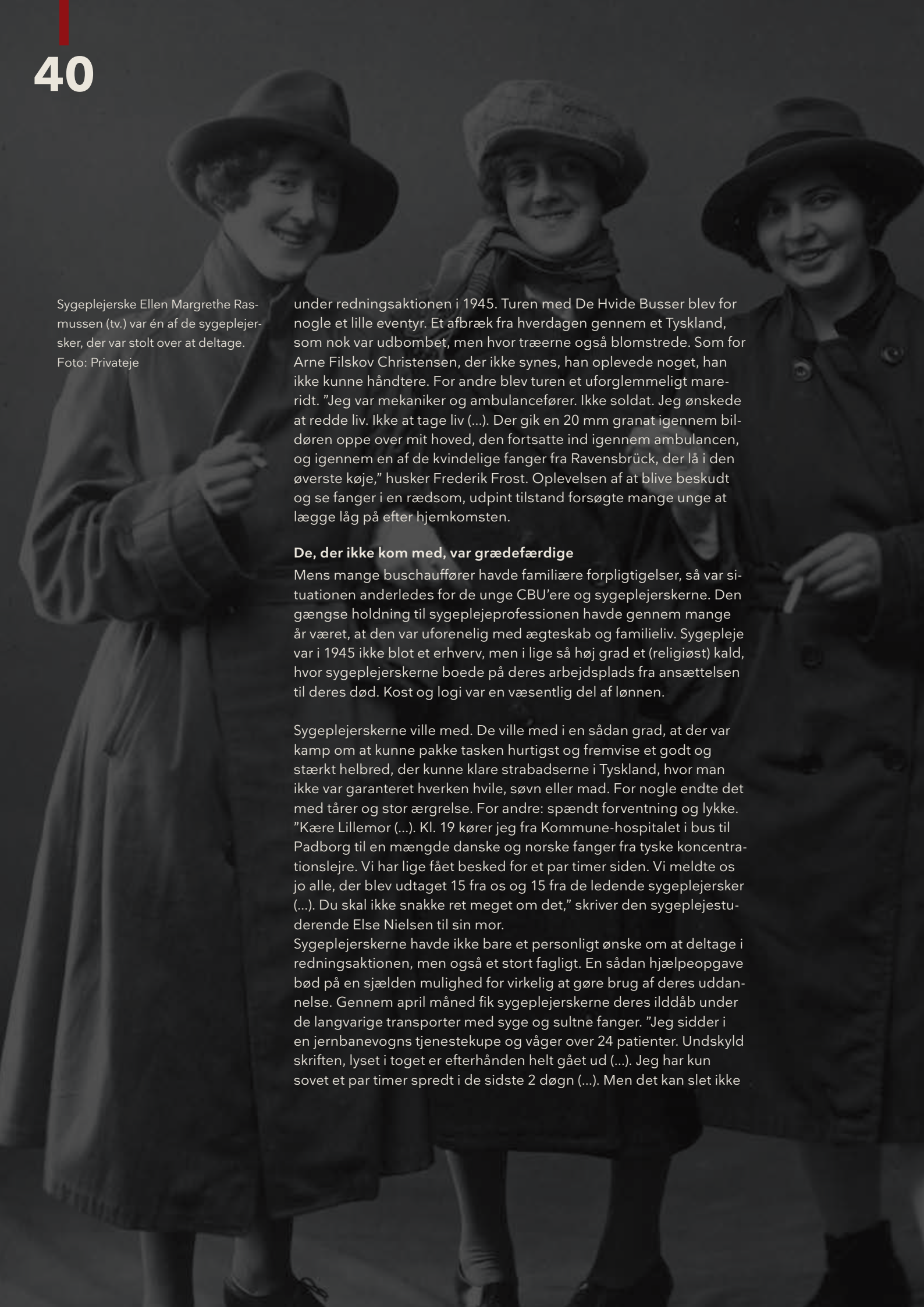
Opgaven med at køre De Hvide Busser til Tyskland afveg ikke synderligt fra de opgaver, som CBU'erne ellers var sendt ud på. "Jeg havde været der et års tid, og man var vant til at gøre, hvad der blev sagt. Jeg var med til at rydde op efter lægteren, der sprang i Århus Havn. Der var både bygningsrester og menneskedele. Vi var vant til at rykke ud. Og til de almindelige udrykninger blev vi ikke spurgt. Det gjorde vi til sådan noget her som Tyskland. Men vi var vant til, at de bestemte for os, så det var en helt naturlig ting at tage med ud til," husker tidligere CBU'er Arne Filskov Christensen.

Også Frederik Frost var værnepligtig CBU'er og mekaniker, da de overordnede en dag efterlyste chauffører til at køre ambulancer til Tyskland. "Jeg meldte mig frivilligt. Kasernelivet er jo ikke så interessant, så jeg rakte hånden op med det samme, da de søgte frivillige," fortæller han.

Trods CBU'ernes introduktion til at håndtere en bred vifte af krisesituationer, så vidste de færreste, hvad de gik ind til. Et uddrag fra menig Eriksens køredagbog beretter i faktuelle vendinger om oplevelserne

Tre danske sygeplejersker fotograferet lige før afgang mod Theresienstadt for at hente jøderne.

Foto: Frihedsmuseet

A black and white photograph of three women, likely nurses, standing side-by-side. They are wearing long, dark coats and wide-brimmed hats. The woman on the left is smiling and looking towards the camera. The woman in the middle is also smiling and looking towards the camera. The woman on the right is smiling and looking towards the camera. They are all wearing dark coats and hats. The background is dark and out of focus.

Sygeplejerske Ellen Margrethe Rasmussen (tv.) var én af de sygeplejersker, der var stolt over at deltage.

Foto: Privateje

under redningsaktionen i 1945. Turen med De Hvide Busser blev for nogle et lille eventyr. Et afbræk fra hverdagen gennem et Tyskland, som nok var udbombet, men hvor træerne også blomstrede. Som for Arne Filskov Christensen, der ikke synes, han oplevede noget, han ikke kunne håndtere. For andre blev turen et uforglemmeligt mare-ridt. "Jeg var mekaniker og ambulancefører. Ikke soldat. Jeg ønskede at redde liv. Ikke at tage liv (...). Der gik en 20 mm granat igennem bil-døren oppe over mit hoved, den fortsatte ind igennem ambulancen, og igennem en af de kvindelige fanger fra Ravensbrück, der lå i den øverste køje," husker Frederik Frost. Oplevelsen af at blive beskudt og se fanger i en rædsom, udpint tilstand forsøgte mange unge at lægge låg på efter hjemkomsten.

De, der ikke kom med, var grædefærdige

Mens mange buschauffører havde familiære forpligtigelser, så var situationen anderledes for de unge CBU'ere og sygeplejerskerne. Den gængse holdning til sygeplejefprofessionen havde gennem mange år været, at den var uforenelig med ægteskab og familieliv. Sygepleje var i 1945 ikke blot et erhverv, men i lige så høj grad et (religiøst) kald, hvor sygeplejerskerne boede på deres arbejdsplads fra ansættelsen til deres død. Kost og logi var en væsentlig del af lønnen.

Sygeplejerskerne ville med. De ville med i en sådan grad, at der var kamp om at kunne pakke tasken hurtigst og fremvise et godt og stærkt helbred, der kunne klare strabadserne i Tyskland, hvor man ikke var garanteret hverken hvile, søvn eller mad. For nogle endte det med tårer og stor ærgrelse. For andre: spændt forventning og lykke. "Kære Lillemor (...). Kl. 19 kører jeg fra Kommune-hospitalet i bus til Padborg til en mængde danske og norske fanger fra tyske koncentrationslejre. Vi har lige fået besked for et par timer siden. Vi meldte os jo alle, der blev udtaget 15 fra os og 15 fra de ledende sygeplejersker (...). Du skal ikke snakke ret meget om det," skriver den sygeplejestuderende Else Nielsen til sin mor.

Sygeplejerskerne havde ikke bare et personligt ønske om at deltage i redningsaktionen, men også et stort fagligt. En sådan hjælpeopgave bød på en sjælden mulighed for virkelig at gøre brug af deres uddannelse. Gennem april måned fik sygeplejerskerne deres ilddåb under de langvarige transporter med syge og sultne fanger. "Jeg sidder i en jernbanevogns tjenestekupe og våger over 24 patienter. Undskyld skriften, lyset i toget er efterhånden helt gået ud (...). Jeg har kun sovet et par timer spredt i de sidste 2 døgn (...). Men det kan slet ikke

beskrives, det må jeg fortælle engang. Det hører til den slags, der aldrig glemmes (...). Hvor er jeg glad for, jeg kom med,” skriver Else Nielsen hjem.

Sygeplejerskerne fik oplevelser, der lå langt fra dem på et sygehus. ”Fredag den 20. april. Kl. 02: Padborg skal evakueres. Man mener, der ligger en ueksploderet bombe mellem barakkerne. Sygeplejerskerne må sove i rutebiler på Godsterrænnet. Flugten gik så hurtigt, at vi ikke nåede at blive påklædt,” noterer Ellen Rasmussen i sin dagbog. Begivenhederne var for mange barske og ud over det almindelige. Men erindringer og breve viser også en medmenneskelig glæde ved at hjælpe: ”Jeg gik rundt og hørte, spurgte og glædede mig over alle de glade ansigter, men sørgede også over de mange dårlige, udslukte øjne, mange havde tuberkulose, og det havde sat sit umiskendelige præg på dem (...). Selv glemmer jeg aldrig denne nat og alt, hvad jeg hørte,” husker sygeplejersken Klara Kragh.

Nogle breve viser sågar en eufori over at medvirke ved redningsaktionen – ligefrem en national stolthed: ”Tænk at være med til at tømme lejren for danske og norske internerede, det er helt historisk. Vi hentede 4.600 i denne omgang, og det var i sidste øjeblik, 5 km til frontlinjen, men Elben imellem, vi hørte jo kanontorden det meste af tiden. Vi kørte i 6 konvojer med 15 store busser + lastvogn og 1-2 personvogne i hver (...). Du kan tro, det var et imponerende syn at se den række hvidemalede vogne med Røde Kors og Dannebrog (...). det var vel nok et triumftog, folk stod i tætte stimer, til de sidste hen på morgenstunden var forbi(...)”, skriver Else Nielsen.

Et prik på skulderen og så et møde

Der var hårdt brug for lægernes faglige kunnen, for de færreste fanger var raske. Lejrenes hårde arbejde kombineret med for lidt mad og barske leveforhold havde sat deres præg på fangerne både fysisk og psykisk. Mange læger blev prikket på skulderen ovenfra, når de var udtaget til redningsaktionen. ”Den 13. februar blev jeg indkaldt til møde i Socialministeriet. Jeg blev informeret om de danske forhandlinger i Berlin og blev opfordret til at tage til Berlin snarest muligt, officielt som læge ved den danske legation, men uofficielt for at påtage mig opgaver, der var planlagt af Det Danske Hjelpekorps,” husker Johannes Holm, dengang læge ved Seruminstitutet. Også lægen Carl Krebs fik en opfordring fra Udenrigsministeriet og ”modtog dette tilbud med taknemmelighed”, da han havde stor erfaring fra lignende arbejde i krigszoner og gerne ville bidrage.

2.4.1945: Kl. 18.00:

Ankomst til Frederichsruh skov. Påfyldt 30 ltr. benzin. Korteste betegnelse af ødelæggelserne i Hamburg: TOTAL.

3.4.1945: Kl. 13.00:

Vaccination; Tyfus. Paratyfus. Plettyfus og dysenteri. Besøg hos Svenskerne. Malet splitflag på køretøjer (taget). Alt skyder på Røde Kors mærker.

8.4.1945: Kl. 04.00:

Tilbage med 11 fanger (10 norske og 1 dansk). Vi skulle have haft 47, men resten var døde. 1 døde mens vi ventede i Bergen-Belsen. Kørte uden lys. Beskudt af flyvere.

9.4.1945:

Påfyldt 40 ltr. benzin, 1½ ltr. olie, vand. Skiftet vand i tank. Justeret strømfordeler, tændrør, ventilator, dynamo. Forfærdeligt med lus og lopper.

13.4.1945: Kl. 15.00:

I Flyverskjul, Neumünster bombarderes. Brande. Omkørsel. Holde for toget i ½ time. VOLVO-Bus maskinskade. Ventetid. Mavepine - Diarre! Fy fanden!

Øverst : Den svenske læge
Dr. Arnoldsson og den danske
læge Johannes Holm.
Foto: Privateje

Nederst : Svensk-dansk mandskab
på vejene.
Foto: Frihedsmuseet

Læge Harald Roesdahl forlod i april 1945 sin lægepraksis, kone og tre små børn i Tandslet for at tage turene til Tyskland. "De første sygetransporter var forfærdende: Højfebrile plettyfus-tilfælde, åbne stærkt hostende tilfælde af tuberkulose, svære tilfælde af tarmsygdomme, og folk med store operationssår i arme og ben. Ofte virkede det helt håbløst at hjælpe dem, men fangerne havde for enhver pris ønsket at komme ud fra det tyske helvede," husker Harald Roesdahl, der også fortæller om bredden af de opgaver, som lægerne havde. "(...) en ikke uvæsentlig var at se efter, at chaufførerne ikke blev for trætte og søvnige, navnlig de lange natture med slukket lys var meget krævende. Blev de for anstrengte, fik de coffeintabletter (...) eller også brugte man amfetamin - "ferietabletter"."

Til arbejdsopgaverne hørte en del til uden for normalen af lægefaglighed. Ofte blev det lægerne, der kom til at fungere som transportledere, som også varetog forhandlingerne med de tyske overordnede i lejrene. Der skulle gennemslagskraft til, socialt og diplomatisk talent, ledelsesevner samt forståelsen af, at snaps og smørrebrød kunne få forhandlingerne med en lejrledelse til at glide meget nemmere.

Lægerne havde ligesom sygeplejerskerne en faglig tilgang til arbejdet på De Hvide Busser. De havde et ønske om at bruge deres faglighed og gøre en forskel for mennesker. Alligevel var arbejdet chokerende for mange læger: "Min far var læge og fortalte, at de var blevet beskudt, og han havde set stabler af lig. Det tog så voldsomt på ham, at han ændrede karakter. Han lukkede sig inde og var ikke den samme, da han kom hjem," husker sønnen Erich Horn Schleisner.

Andre læger kom anderledes igennem oplevelserne. Harald Roesdahl fortæller om arbejdsglæden, og hvad der holdt den i live tur efter tur: "Der var en naturlig glæde ved arbejdet. Mange følte det nok som et privilegium at deltage. Samtidig gjorde det fortrinlige kammeratskab, som hurtigt udviklede sig mellem alle - ledelse, chauffører og sanitetspersonale, danske som svenske - at alle ønskede at tage deres tørn, og det med godt humør, også selvom alle vidste, at det måske godt kunne koste," skriver han i en erindring.

Hvad drev dem?

Udsagnene omkring deltagernes motivation for at melde sig til turene spænder vidt. Over alt fra tidens autoritetstro: Man gjorde, hvad man fik besked på, eventyrlyst: Der skete jo ikke så meget på kaser-



15.000 fanger passerede karantæne-stationen i Padborg og gav sygeplejerskerne en stor plejeopgave.

Foto: Privateje

nen dengang; rejselyst: Jeg havde aldrig været i udlandet; og pligten: Jeg føler ingen stolthed. Nej, det var nærmest en pligt – det er noget, man gør, når man har lejlighed til det! Til næstekærlighed: Man kendte nogen, der var deporteret, eller ønskede at gøre en forskel. Og så den faglige motivation, et kald, der lå i forlængelse af et erhverv. For CBU'ere og andre chauffører er det tydeligt, at bevæggrundene omkring autoritetstro, pligt, eventyrlyst og næstekærlighed spiller en stor rolle. Nogle chauffører beskriver situationer, hvor de hurtigt har skullet træffe et valg: Beslutningen tog bare et minut. Der har ikke været tid til lange overvejelser, men instinktivt har de meldt sig.

Sygeplejerskernes og lægernes grunde til at deltage fremstår lidt anderledes end dem for chaufførerne. De har ikke bare haft personlige overvejelser, men også et naturligt kald, der lå i deres uddannelse og aflæggelsen af lægeløftet og sygeplejeløftet. De har vidst, at de har haft forudsætningerne, der kunne gøre en forskel. Men samtidig er det ikke her tydeligt, om der kun har været en enkelt årsag til at melde sig. Også eventyrlysten og ønsket om at opfylde en opgave givet af overordnede har spillet en rolle.

Tilbage står spørgsmålet, om der kan have været et økonomisk incitament til at melde til sig redningsaktionen. Besættelsen gjorde Danmark fattigere, og arbejdsløsheden steg. "Jeg husker ikke, at jeg fik betalt for det," fortæller Peder Clausen. Men kigger man i kildematerialet på Rigsarkivet, viser arkivalier fra tiden, at de fleste frivillige var lovet betaling for deres arbejde. Lønnen er dog sjældent gået over i erindringen.

Tilbage er også at høre om de mennesker – chauffører, rutebilejere, læger og sygeplejersker – som måske meldte fra til redningsaktionen. Hvad var deres tanker, overvejelser og bevæggrunde? Deres stemmer er stille i kildematerialet. Og de er måske heller ikke stolte over deres beslutning?





Medborgerskab er et mål, som et samfund stræber imod uden helt at kunne realisere. Ikke mindst i dets aspekt af ligebehandling via rettigheder. Det er i den forstand en utopi. Selv de mest civiliserede lande formår ikke at skabe fuldstændig ligeværdighed, så ingen diskrimineres eller skades i deres status og selvrespekt. Selvom borgere på papiret har rettigheder, respekteres de ikke fuldt ud i praksis.

Menneskerettigheder og borgerrettigheder

Det utopiske ideal om lighed i status gennem rettigheder kender vi fra FN's verdenserklæring om menneskerettighederne fra 1948 og tilsvarende formuleringer i USA's og Frankrigs borger- og menneskerettighedserklæringer fra henholdsvis 1791 og 1789. De taler om alle menneskers – ikke kun borgeres – ret til et liv i frihed og sikkerhed med grundlæggende rettigheder.

Men problemet med menneskerettigheder er, at de ofte ikke er papiret værd, de er skrevet på. Selv grundlæggende rettigheder – fx kroppens ukrænkelighed og beskyttelse mod arbitrær fængsling – forudsætter nemlig en retsstat med ordentligt politi, uafhængige domstole og ikke-korrumperte myndigheder, der er underlagt demokratisk kontrol. Hvis man ikke bor (er statsborger) i sådan en stat, hjælper det ofte kun lidt at appellere til en fælles menneskelighed. "Verden fandt ikke noget helligt ved selve det abstrakte nøgne menneske", som den tysk-jødiske filosof Hannah Arendt formulerede det i bogen *Det totalitære samfundssystems oprindelse*.

Nazismen og lejrene som medborgerskabets definerende modsætning

Medborgerskab kan dermed også forstås ved sin modsætning. Det nazistiske Tyskland syd for grænsen var en totalitær, hierarkisk førerstat. Samfundet gennemsyredes af propaganda, frygt og terror. Angiveri og pludselig forsvinding var almindelig, og Gestapo, det hemmelige politi, tilbageholdt, torturerede og myrdede efter for-godtbefindende. I Tyskland skulle man være medlem af den ariske herreraçe for at være Reichbürger. Denne status var ganske vist ikke forbundet med frihedsrettigheder eller sikkerhed. Men andre store grupper – jøder, romaer, åndssvage, homoseksuelle – blev gradvist helt udskilt fra folkefællesskabet, konkret ved at få frataget deres ejendele, hjem og pas, blive interneret og til sidst udryddet. Kz-lejre var et særligt perverteret udtryk for den nazistiske terror og retsløshed. Man kan sige, at lejrene – både de få deciderede udryd-

delseslejre som Auschwitz og Treblinka og de "almindelige" som Neuengamme, der søgte at få mest muligt arbejde ud af fangerne, inden en stor del af dem bukkede under – er medborgerskabets dystopi. De udgør et nulpunkt i verdenshistorien, der hjælper os til at forstå, hvor dyrebart, men også skrøbeligt et civiliseret samfund med frihed og rettigheder egentlig er. At den velfærd, som vi tager for givet – vores hjem og liv, vore børns sikre fremtid, vores berettigede forventning om en fredelig tilværelse – aldrig er sikrere end det politiske fællesskab, vi er en del af. Uden en demokratisk retsstat er vi udsatte, rettighedsløse stakler.

Livet i kz-lejren tegnet af
H.P. Sørensen.

Foto: Nationalmuseet

Livet i lejren – vilkårlighed, hierarki og brutalitet

Sådan en ordnet retsstat var Danmark godt på vej til at blive, da landet blev besat af tyskerne i 1940. Samarbejdspolitikken muliggjorde, at administration, politi og retsvæsen fortsatte med at fungere indtil politiets internering i september 1944. Langt hovedparten af danskerne bevarede i store træk deres frihed og velfærd under besættelsen. Det var en ganske anden virkelighed, der mødte de danske jøder, politifolk, grænsesoldater, kommunister, modstandsfolk og kriminelle, der blev sendt til de tyske lejre. Ingen af dem, heller ikke jøderne, kom til udryddelseslejrene i øst, og det var en væsentligt større andel af de danske fanger end fx de hollandske, der overlevede.

I lejrene var der ingen forudsigelighed og tryghed, men brutal vilkårlighed. Man kunne dø af at miste sine sko eller af at blive uvenner med en overfange, en "Kapo". Hver dag var en kamp for overlevelse, når man skulle erobre en sengeplads, beskytte sit tæppe eller – for de danske og norske fangers vedkommende – sin dyrebare Røde Kors-pakke. I stærk kontrast til medborgerskabets ligebehandling og retssikkerhed var lejrene udviklede hierarkiske systemer, hvor fangerne også blev opdelt i særlige kategorier – bl.a. politisk fange, jøde, Jehovas Vidne, homoseksuel, kriminel – med hver deres farvede trekant som mærke.

Overlevelsens betingelser – den skandinaviske overklasse

Formålet med at skabe hierarkier var både at skabe kontrol, stigmatisering og adskillelse. Der var ikke megen medborgerlig solidaritet mellem de forskellige grupper eller mellem fanger af forskellig nationalitet. I lejren var ens overlevelse mindre afhængig af, hvad man gjorde, end af hvem man var – herunder hvilken kategori man tilhørte. Det handlede også om at være stærk, ung og heldig. For alle handle-

Øverst Fangenummer fra kz-lejr.
Foto: Nationalmuseet

Nederst : "Udarmennesker" ifølge
den nazistiske raceideologi.
Foto: Wikimedia commons

de det om at opnå særlig beskyttelse eller privilegier, fx ved venskab med eller tjenester for stærkere fanger.

De skandinaviske fanger var her bedre stillet end de andre, ikke mindst mod slutningen af krigen, da pakkerne med mad, tøj og cigaretter begyndte at ankomme, og De Hvide Busser begyndte deres operation. I de sidste måneder før busserne kom, blev danskerne og nordmændene en decideret overklasse, der levede i relativ sikkerhed, fysisk adskilt fra rædslerne i den øvrige lejr.

Lejrene som "bevis" på nazismens ideologi om herrerace og udarmennesker

Men også for de relativt privilegerede skandinaver var lejrene en umenneskelig oplevelse. I sin analyse af den nazistiske kz-lejrs natur har Hannah Arendt argumenteret for, at nazisterne prøvede at gøre sig til herrer over den menneskelige natur ved at forme den, så den svarede til den nazistiske ideologis verdensbillede. Den tyske propagandaminister Goebbels formulerede på et tidspunkt nazismens inderste idé som det at gøre det umulige muligt gennem en viljesakt - udført af føreren, med partiet og folket som medium.

Det er vanskeligt at forstå lejrene ud fra en rent rationel analyse. Det gælder især udryddelseslejrene, der beslaglagde en ganske stor del af nazisternes krigskapacitet, fx i form af transporttog og soldater, men også den generelle, systematiske ydmygelse og tortur, der synes at have haft "umenneskeliggørelse" (af ikke ariske og andre fjendtlige grupper) som sit egentlige formål. Derved "beviste" man i en pervers forstand nazismens ideologi om herreracer og udarmennesker. Man kan sige, at man i kz-lejrene gjorde det umuligt for fangerne at være mennesker - uanset om de døde eller overlevede. Det foregik, stadigvæk ifølge Hannah Arendt, i tre skridt.

Umenneskeliggørelsens tre trin

Det første trin mod den totale dominans over selve det menneskelige var at eliminere fangernes juridiske status, dvs. deres status som retssubjekter. Man kan også sige, at de ikke længere blev behandlet som myndige, rettighedsbærende borgere. Indsættelse i en lejr var således ikke en straf, der skyldtes bestemte handlinger, noget forkert eller kriminelt, man havde gjort, og som man som tilregneligt individ pådrog sig et retsligt ansvar for. Man kom først og fremmest i lejren på grund af noget, man var. Noget, der umuliggjorde, at man kunne

87160





Homoseksuelle var uønskede ifølge den nazistiske ideologi. I dag bliver homoseksuelle stadig forfulgt i mange lande verden over. Nogle lande har dødsstraf for homoseksualitet. Foto: Wikimedia commons

T.h: Tysk anskuelsestavle med tegninger af folk af tyske race.
Foto: Stiftung Deutsches Historisches Museum

være en del af den nazistiske nations folkelegeme, og som krævede, at man udsondredes fra det. Man talte ikke om "straf", men brugte udtryk som "præventiv politimæssig foranstaltning".

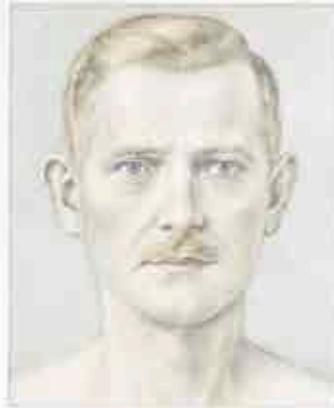
Karakteristisk sendte man først folk i kz-lejre, efter at de havde udstået en evt. domstolsgivet straf, og de to systemer, fængslerne og kz-lejre, blev holdt adskilt. En kriminel bevarede principielt sin status som retssubjekt under sin afsoning, og straffen havde en udløbsdato. Da man senere begyndte også at sende kriminelle i lejrene, og senere modstandsfolk og andre internerede fra besatte områder som Danmark, blev det netop vigtigt at markere forskellen til andre fanger. Og de kriminelle var, sammen med de politiske fanger, placeret over kategorier af "naturlige" undermennesker som jøder, romaer og homoseksuelle.

Det andet trin i elimineringen af fangerne var at udslette dem som "moraliske personer". Man kan også sige, at man gjorde det umuligt for fangerne at være gode medborgere, ja, ordentlige mennesker. Lejren skabte fornedrelse og skam, ikke som noget forbigående, men som en permanent tilstand, et vilkår. Man kunne overleve ved at stjæle fra andre fanger, ved at hjælpe overfangerne, ved at krybe og være underdanig. Eller blot ved altid kun at tænke på sig selv. I de deciderede udryddelseslejre overlevede kun den, der selv hjalp til i processen med at udrydde andre, så grænsen mellem bøddel og offer, mellem godt og ondt, udviskedes i det, en anden jødisk forfatter, Primo Levi, kaldte "den grå zone". Danskerne var nok mindre udsat for dette vilkår end andre fanger, men de undgik det næppe helt - og

Bilder deutscher Rassen 1



Seiten: Gesichtung, stark, langhalsig, schmalhalsig, Hals, Kopf, Brust, Hals



Nordische Rasse



Seiten: Kopf, Hals, Brust, Hals, Kopf, Hals, Kopf, Hals



Seiten: Kopf, Hals, Brust, Hals, Kopf, Hals, Kopf, Hals



Fälische Rasse



Seiten: Kopf, Hals, Brust, Hals, Kopf, Hals, Kopf, Hals



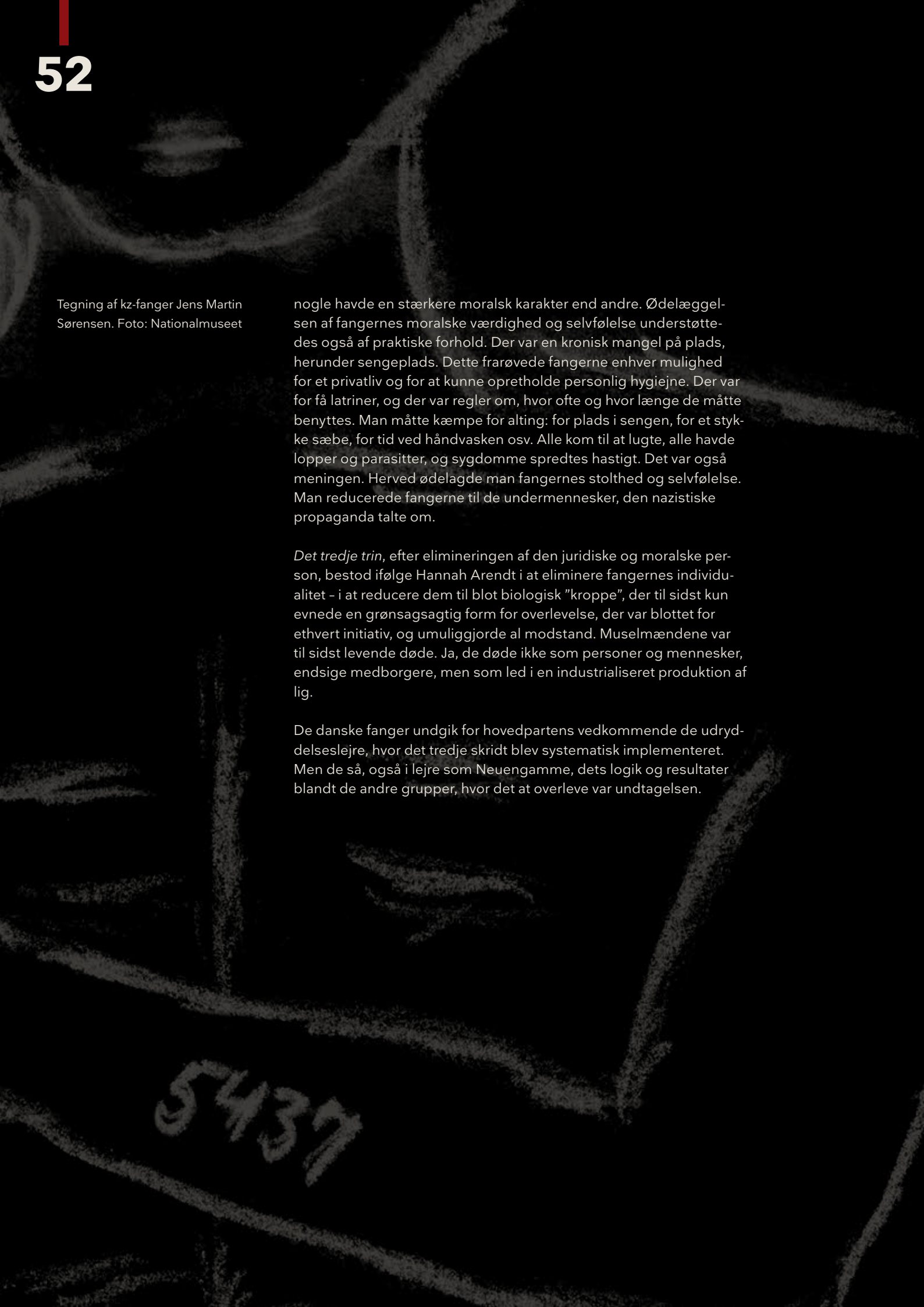
Seiten: Gesichtung, stark, langhalsig, schmalhalsig, Hals, Kopf, Brust, Hals



Westische Rasse



Seiten: Kopf, Hals, Brust, Hals, Kopf, Hals, Kopf, Hals



Tegning af kz-fanger Jens Martin Sørensen. Foto: Nationalmuseet

nogle havde en stærkere moralsk karakter end andre. Ødelæggelsen af fangernes moralske værdighed og selvfølelse understøttedes også af praktiske forhold. Der var en kronisk mangel på plads, herunder sengeplads. Dette frarøvede fangerne enhver mulighed for et privatliv og for at kunne opretholde personlig hygiejne. Der var for få latriner, og der var regler om, hvor ofte og hvor længe de måtte benyttes. Man måtte kæmpe for alting: for plads i sengen, for et stykke sæbe, for tid ved håndvasken osv. Alle kom til at lugte, alle havde lopper og parasitter, og sygdomme spredtes hastigt. Det var også meningen. Herved ødelagde man fangernes stolthed og selvfølelse. Man reducerede fangerne til de undermennesker, den nazistiske propaganda talte om.

Det tredje trin, efter elimineringen af den juridiske og moralske person, bestod ifølge Hannah Arendt i at eliminere fangernes individualitet – i at reducere dem til blot biologisk "kroppe", der til sidst kun evnede en grønsagsagtig form for overlevelse, der var blottet for ethvert initiativ, og umuliggjorde al modstand. Muselmændene var til sidst levende døde. Ja, de døde ikke som personer og mennesker, endsige medborgere, men som led i en industrialiseret produktion af lig.

De danske fanger undgik for hovedpartens vedkommende de udryddelseslejre, hvor det tredje skridt blev systematisk implementeret. Men de så, også i lejre som Neuengamme, dets logik og resultater blandt de andre grupper, hvor det at overleve var undtagelsen.

 54938

Forbryder

 72941

Acisocial

 52614

Russisk

 97286

Fransk

 60893

Dansk

mit eget Nummer

Tysk medborgerskab i 1930'erne

For at fjerne jøderne fra det tyske folkelegeme vedtog den tyske rigsdag 15. september 1935 de to berygtede Nürnberglove.

Den første, Lov om beskyttelse af det tyske blod og den tyske ære, forbød ægteskab og seksuelt samkvem mellem jøder og etniske tyske borgere.

Den anden lov, Rigsborgerloven, fratog jøderne valgbarhed og stemmeret og gjorde det også umuligt for dem at have offentligt embede i Tyskland. Loven skelkede mellem "rigsborgere" (Reichbürger), der havde rettigheder - om end rettighederne i den tyske diktaturstat var færre og mindre værd end i fx Danmark i datiden - og "statstilhørende" (Staatsangehörige), der ikke havde det.

Kun de såkaldte "folketyskere" (Volksdeutsche, dvs. tyskere som boede udenfor Tysklands grænser) og de arisk nærtstående og blodsbeslægtede (de såkaldte Artverwandte eller Deutschblütige, der på tidspunktet fx kunne være polakker, men også danskere) de kunne blive rigsborgere. Artsfremmede (Artfremden, dvs. først og fremmest jøder, men siden også romaer), kunne ikke blive det.

"Skikkelserne, som vi så lidt på afstand, var magre og sammensunkne, og i det skarpe lys så de mærkelig grå ud i ansigterne, og deres bevægelser var døde og uvirkelige. Pludselig opdagede jeg, hvad skikkelserne var beskæftiget med. De slæbte lig! Jeg så kun sceneriet i det øjeblik, vi passerede mellemrummene mellem barakkerne, men det var nok til, at det løb mig koldt ned ad ryggen. Jeg var ankommet til den berygtede koncentrationslejr Neuengamme syd for Hamburg." Sådan beskriver den danske fange David Hejgaard sit første møde med kz-lejren Neuengamme, som han ankom til i 1944. Andre nyankomne fanger har hæftet sig ved den karakteristiske, gennemtrængende og allestedsnærværende stank, som hang over lejren. Stanken stammede fra rådne roer, som var hovedingrediens i den uhumske og næringsfattige lejrsuppe. Men også fra menneskelige ekskrementer og uddunstninger som følge af dårlig hygiejne, underernæring og sygdom og røgen fra lejrens krematorium, som døgnet rundt arbejdede på højtryk for at bortskaffe ligene af de mange døde fanger.

Kz-lejren Neuengamme

For mange danskere blev lejren Neuengamme indgangen til kz-universet. Lejren var blot én af mange kz-lejre i det nazistiske Tyskland. Lejren blev oprettet i 1938. Fangerne var tyske borgere, hvoraf mange var politiske fanger, dvs. politiske modstandere af naziregimet. Hovedparten af de politiske fanger var kommunister eller socialdemokrater. En anden stor fangegruppe var de "kriminelle". Men dertil kom også andre kategorier af fanger, fx "asociale", homoseksuelle, "bibelforskere" (Jehovas Vidner), jøder og romaer. De sidste to kategorier tilhørte, hvad det nazistiske styre betragtede som "mindreværdige racer".

I takt med at Tyskland underlagde sig store dele af Europa, kom en stadig større del af fangerne fra de tyskbesatte lande. De tilbageværende rigstyske fanger, først og fremmest de "kriminelle" og de "politiske", fik nu i vid udstrækning funktioner inden for de såkaldte fangeselvforvaltninger, som var så karakteristiske for kz-lejrene. Fangeselvforvaltningerne bestod af en lang række "overfanger" udpeget af SS-kommandantskabet. Overfangernes opgave var at holde deres medfanger til ilden i alle forhold. Selv rangerede overfangerne lige under SS i det bizarre kz-lejrhierarki, og for den almindelige fange var den nærmeste plageånd som regel en overfange. Overfangeren kunne kun bevare sin høje position i hierarkiet (og dermed øge sin egen chance for overlevelse) ved at udvise tjenesteiver over for SS. Det be-

Sultne fanger i kz-barak. Tegning af Jens Martin Sørensen.

Foto: Nationalmuseet





T.v: Gaskamre og sultne fanger i kz-lejr. Foto: Nationalmuseet

Øverst t.h: Kz-fanger sat i arbejde. Foto: Nationalmuseet

Nederst t.h: Politibetjente i kz-lejren Mühlenberg. Foto: Nationalmuseet

tød som regel hårdhed, ja, endog grusomhed, over for medfangerne. Ønskede man som almindelig fange at overleve i kz-lejren, måtte man stå på god fod med overfangerne.

Rejsen mod umenneskeliggørelse

Turen til kz-lejren foregik ofte i kvægvogne. Fangerne blev stuvet sammen, og pladsen var trang. Der var ikke plads til, at alle kunne sidde. Mad og drikke var begrænset, hvis der overhovedet var forsyninger at få. Stanken i vognene var ulidelig. En spand måtte gøre det ud for eneste toilet. Med 70-80 mennesker i en vogn blev spanden hurtigt fyldt. Togturen i sig selv var en rejse mod umenneskeliggørelse, og umenneskeliggørelsen fortsatte i lejren. Selve ankomsten til lejren var barsk og ydmygende. Fangerne fik frataget tøj og alle private ejendele, selv vielsesringe. Herefter fulgte afvaskning i koldt vand og aflusning med svidende kemikalier. Hår på hoved og krop blev barberet af. Alle fanger fik udleveret nyt tøj i form af tynde, stribebede fangedragter eller pjalter fra andre døde eller levende fanger. Efterhånden som Det Tyske Rige nærmede sig sit sammenbrud, slap de stribebede fangedragter op. Så blev fangerne iført aflagt tøj og fik malet et stort gult kryds på ryggen. Ingen skulle være i tvivl om, at de var fanger. Fodtøjet bestod ofte kun af træplader med en tværgående rem. Hverken tøj eller fodtøj ydede den nødvendige beskyttelse mod vejr og vind, og utallige bukkede under for sygdomme. For fangerne kunne en god hue og et ordentligt par sko derfor betyde forskellen på liv og død. Sammen med tøjet fik fangerne også udleveret et nummer. Et stofmærke med ens personlige nummer blev syet på tøjet, og et lille skilt i metal med nummer på blev båret om halsen.



Tegning af H.P.Sørensen.
Foto: Nationalmuseet

Dødelighed

En meget konkret målestok for de danske kz-fangers generelle fortrinsstilling er deres dødelighed. Den var på ca. 10 %, svarende til ca. 600 personer.

Til sammenligning var dødeligheden for de hollandske deporterede ca. 60 %, svarende til ca. 30.000 personer. Og det er vel at mærke, uden at de hollandske jøder regnes med. Gør man det, stiger dødeligheden til over 80 %. Af de 110.000 deporterede jøder fra Holland døde de 105.000.

Det er også nærliggende at sammenligne med nordmændene. De var nemlig som såkaldte "arier" racemæssigt ligestillet med danskerne og hollænderne, og hvad angår den tyske besættelsespolitik, var nordmændene ligestillet med hollænderne. Både Norge og Holland var såkaldte "Rigskommissariater", dvs. under direkte tysk styre, hvad Danmark jo ikke var. Man kunne derfor forvente en lige så høj norsk dødelighed i kz-lejrene som den hollandske. Ikke desto mindre var den "kun" ca. 15,5 %. Dette skyldtes flere og komplekse faktorer, hvoraf to væsentlige var, at også de norske fanger i et vist omfang modtog danske pakker, dog ikke så regelmæssigt som de danske fanger. Den anden var, at også de norske fanger var omfattet af evakueringen med De Hvide Busser.







Tegning af kz-fange.
Foto: Nationalmuseet

Hvor jungleloven hersker

At træde ind i en kz-lejr var som at træde ind i en anden verden. Kz-lejrene var gennemsyret af råhed, sult, sygdomme, fornedrelser og grænseløs egoisme. Der herskede kun én lov, nemlig jungleloven. I lejren kæmpede fangerne om alt: fra bedre og mere tøj til spiseredskaber og en sengeplads. Ville man have en tallerken, en ske eller et krus, måtte fangerne ofte selv skaffe det ved at stjæle, lave det selv eller købe det af medfanger for et par cigaretter eller en ration mad. Størst kamp var der om den mad, som der aldrig var nok af, og som på ingen måde kunne mætte de sultne maver. I det lange løb kunne ingen overleve på den næringsfattige lejrmad.

Den danske fange Hans Mørup beskriver desuden flere af de udfordringer, fangerne stod med: "Vi gør alt for at holde os nogenlunde rene, men dysenterien tager til og plager os alle. Afføringen er det bare vand og syre, der løber ned ad benene og sætter sig i tøjet. Vi vasker bukserne under vandhanen, men vandet er iskoldt, og vi får kun det værste skyllet af. At tøjet er vådt, må vi se at leve med. Mange af hollænderne har helt opgivet at vaske sig, afføringen sidder i kager på deres tøj, og det stinker ganske forfærdeligt.

Mange af os har en frygtelig hoste, vi har alle til stadighed en dråbe hængende på næsetippen. Bryst og hals er sat til af slim, vi hoster, harker og spytter store klatter hæsleg, gul slim op. Som alle andre har jeg store huller på hæle og fødder. De få klude af ubestemmelig art, vi organiserer, vikler vi om fødderne. Strømperne er for længst gået til. På skinnebenet er der store åbne sår, der er betændelse i det hele, og det lugter ikke godt (...)."

Arbejdslejre

Det er en almindelig opfattelse, at kz-lejrene var steder, hvor fangerne blev systematisk ombragt, fx ved gasning. Men tilintetgørelseslejre i egentlig forstand var der kun ganske få af, og de var alle placeret i Polen, herunder den nok mest kendte: Auschwitz-Birkenau. Fra 1942 blev hundredtusindvis ombragt i udryddelseslejrene. Det var først og fremmest jøder fra Tyskland og det tyskbesatte Europa, men også romaer. I de almindelige kz-lejre, og dem var der mere end 1000 af, var det ikke et principielt mål at ombringe fangerne – selvom det ofte var resultatet. Her blev fangerne først og fremmest betragtet som billig arbejdskraft, og når de som følge af hårdt arbejde, sygdom og mangelfuld ernæring var udmattede og opbrugte, blev de kort og godt kasseret. Derved blev lejre som Neuengamme i realiteten også

en slags udryddelseslejre. Man regner med, at ca. 110.000 fanger passerede Neuengamme. Halvdelen af dem overlevede ikke. Fra omkring årsskiftet 1942-43 rummede Neuengamme flere SS-ejede rustningsvirksomheder, hvilket vil sige virksomheder, som producerede krigsudstyr. Helt op imod tre fjerdedele af det omfattende lejrkompleks bestod faktisk af industrivirksomheder og værksteder. Desuden var der i løbet af 1944 oprettet mere end 80 såkaldte udekommandoer under Neuengamme i det nordtyske område. Udekommandoerne var mindre lejre, der alle blev lagt i direkte tilknytning til en produktion eller en arbejdsindsats. Et hudløst indtryk af de ubarmhjertige forhold i en af disse udekommandoer giver Hans Mørup. Han var i september 1944 blevet deporteret fra Frøslevlejren til Neuengamme, hvorfra han sammen med 78 andre danske fanger blev sendt videre til udekommandoen Husum-Schwesing blot 30 km syd for den dansk-tyske grænse: "Det nye forsvarsværk hedder Friservolden, den skal efter planen være færdig i løbet af seks uger. Vi graver og graver i Slesvigs jord. Havgus, regn, blæst og kulde byder os hver dag velkommen på vor arbejdsplads. Nu er gaderne i Husum mennesketomme, når arbejdskolonnen nærmer sig. Bag gardinerne ser vi ængstelige og medlidende øjne følge os. Vi bærer hver dag på døde og halvdøde kammerater. Det er især de afkræftede hollandske fanger, der i første omgang bukkes under. Så at sige hver dag er der afstraffelser i forbindelse med aftenappellen. 25 slag 'auf den Arsch' (i bagdelen). Bukserne ned, halebenene står skarpt over den blottede legemsdel. Vilde skrig af smerte, indtil bevidstløsheden udløser den torterede fange fra hans lidelser. Den sadistiske brunst står i kapoen (overfangens) øjne, og et sadistisk smil kruser hans læber, mens stokken hamrer i det blodige menneskekød. Vi græder af raseri, vi knytter vore hænder, men vi er magtesløse (...)."

Danskernes privilegier

I kz-lejren kæmpede alle for at overleve. Nogle alene, andre i mindre grupper, bundet sammen af nationalitet, tro eller fangekategori. Hvilken kategori af fanger man tilhørte, blev markeret med en farvet stoftrekant på fangedragten. De politiske fanger bar en rød trekant, de kriminelle en grøn trekant, de asociale, hvilket vil sige folk, der på en eller anden måde faldt uden for samfundet, bar en sort, og så fremdeles. Med disse markeringer ønskede SS at fremelske en intern magtkamp mellem fangerne. Fælles for fangerne var imidlertid, at det nazistiske styre betragtede dem alle som "folkefjender", og som sådan skulle de udskilles af det tyske "folkelegeme".

Hårdt arbejde i kz-lejr.
Tegning af H.P. Sørensen
Foto: Nationalmuseet

De danske fanger opnåede dog med tiden en række privilegier. Et af dem var jævnligt at modtage Røde Kors-pakker med forsyning i form af mad og senere også tøj, og det gav de danske fanger en særlig status. Røde Kors-pakkerne udgjorde en ufattelig rigdom i kz-universet og var livreddende. Også fordi de danske fanger ved hjælp af pakkeindholdet, ikke mindst tobakken, kunne tiltuske sig fordele og begunstigelser hos både SS og overfanger. Der er således utallige eksempler på, at en cigaret eller lidt spegepølse, har betydet forskellen på liv og død for en fange. Pakkerne gjorde generelt de danske fanger til kz-lejrenes overklasse – ombejlede, stærkt misundte og ikke så sjældent forhadte!

Kz-fangen Jens Martin Sørensen fortæller om pakkerne: "De fleste gik om bord i det hele med det samme, og snakken gik livligt mellem alle danskerne, men det var, som om man næsten ikke nænnede at tage for sig af retterne – det skulle helst gemmes til at supplere den daglige kost. Det var heller ikke rart at se vore medfanger fra de andre nationers øjne. De stirrede grådige og misundelige på os, og det var jo ret forståeligt. Man kunne næsten få dårlig samvittighed af at synes så rig midt i al elendigheden – men man måtte gøre sig hård. Det var intet at dele ud af, hvis man selv skulle have gavn af det."

De danske fanger måtte døgnet rundt vogte over deres pakker. I Versen-lejren fik man pakkerne låst af vejen på barakformandens foranledning (selvfølgelig mod at han fik del i pakkernes indhold), mens man i andre lejre konstant måtte bære pakkens indhold på sig. Og selv da var de danske fanger hele tiden mål for behændige tyverifosøg fra andre fanger. Det var ikke ualmindeligt, at man bevæbnede sig med knive for at forsvare pakkerne, og fik man fat på en tyv, blev denne sædvanligvis korporligt afstraffet uden nogen form for barmhjertighed. Også internt blandt de danske fanger forekom der tyveri af pakker. I det hele taget kunne solidariteten fangerne imellem sjældent strækkes ud over ens egen nationale gruppe – og inden for de nationale grupper sjældent ud over nogle ganske få fanger, som man følte et særligt fællesskab med, geografisk, politisk, socialt eller blot temperamentsmæssigt.





Historien om De Hvide Busser rejser en række etisk vanskelige spørgsmål. Er det i orden kun at redde nogle, hvis man ikke kan redde alle? Hvis der ikke er plads til alle, hvem skal så med, når transporter kører, sejler eller flyver nødstedte ud af lejre, væk fra krigszoner eller bort fra naturkatastrofer? Er der forskel på, hvordan man valgte dengang, hvor fanger skulle bringes i sikkerhed fra nazisternes kz-lejre, og måden, hvorpå vi i dag udvælger eller vælger at hjælpe, når krige og katastrofer indtræffer?

Hvem skulle med hjem?

I december 1944 fik det danske udenrigsministerium lov til at hente syge politifolk hjem fra kz-lejren Buchenwald i Tyskland. Senere fulgte tilladelse til at hente flere deporterede hjem, men kun skandinaver. Ikke andre. Men var det rimeligt, at man hovedsageligt tog skandinaver med på busserne? Den umiddelbare forklaring var, at det var den aftale, det var lykkedes at indgå med tyskerne, og den aftale brød man ikke. Turde ikke. Det gjaldt om at få bare nogle, men heller ikke hvem som helst, i sikkerhed. Det handlede om landsmænd i nød. Men hvad med alle de andre, fra andre nationer, som var i samme situation?

Først i april 1945, hvor Nazityskland var totalt i opløsning, blev passagerlisten til De Hvide Busser fyldt med andre navne og nationaliteter. Chauffører, læger, sygeplejersker og andre havde før da ikke mulighed for selv at vælge, hvem de skulle have med i bussen. Linjerne var udstukket på forhånd, og i første omgang var det kun de skandinaviske fanger, der kunne få plads. I de sidste hektiske dage var det på



mange måder tilfældigheder, der rådede. Det kan umiddelbart virke urimeligt at sende busser ned til en mængde mennesker i forfærdelig nød for blot at tage nogle få udvalgte med hjem. Særligt når udvælgelsen af, hvem der skal reddes, kun er baseret på, hvor de kommer fra. Du spørger heller ikke et druknende barn, hvilket land det kommer fra, før du beslutter, om du vil redde det. Men det kan alligevel være interessant at tænke over, hvordan man selv ville have gjort – hvem skulle egentlig reddes, og hvem skulle efterlades i den livsfarlige lejr, hvis man var tvunget til at vælge? Og er det overhovedet rimeligt at prioritere sine landsmænd i en sådan situation?

Dette spørgsmål er der grundlæggende to typer svar på i filosofiens historie. Det første svar går i retning af, at vi som mennesker har nogle særlige forpligtelser over for dem, vi deler eller har en særlig relation med. Det gælder fx vores familie, vores kolleger eller klassekammerater, men måske også vores landsmænd, som vi deler statsborgerskab og måske endda også et sprogligt og kulturelt fællesskab med. Ifølge denne opfattelse skylder vi andre danskere noget særligt, og noget mere – ligesom det er tilfældet med vores familie. Ud fra et sådant synspunkt er det helt rimeligt at prioritere egen familie, venner, landsmænd eller medborgere først. Tilhængere af denne position, der kaldes etiske partikularister, mener dog også, at der er nogle forpligtelser, der er så grundlæggende, at vi har dem over for alle mennesker. Vi kan ikke stå og se på, at nogle drukner, uanset hvem de er; og man ringer efter hjælp, hvis nogen falder om på gaden. Det andet svar starter ud fra en præmis om, at alle mennesker i verden grundlæggende er ligeværdige. Tilhængere af denne

T.v: Fanger afventer at komme med De Hvide Busser.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Glade danske fanger på vej hjem i De Hvide Busser.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Gensynets glæde er stor.
Foto: Nationalmuseet

position kaldes etiske kosmopolitter og vil mene, at vi strengt taget skylder alle mennesker den samme behandling. Ud fra dette synspunkt er det i princippet uretfærdigt at prioritere landsmænd over andre mennesker. De etiske kosmopolitter kan dog stadig medgive, at vi ikke nødvendigvis reelt kan yde en sådan ligebehandling. I konkrete situationer, hvor ikke alle kan hjælpes, kan det være meget vanskeligt at træffe det rigtige valg.

Hvis ikke landsmænd...

Som et tankeeksperiment kan det være relevant at spørge: Hvis ikke man skal vælge at redde sine landsmænd først – hvem så? Hvilke kriterier skal der så lægges til grund for udvælgelsen, hvis alle ikke kan komme med? En kosmopolit kunne indvende, at der er mange andre spørgsmål, der er vigtigere at stille, end hvilket statsborgerskab eller hvilken nationalitet folk har, og at de måske fungerer bedre som grund til at redde nogle frem for andre. For eksempel: Hvor slemt har de det? Det virker oplagt at prioritere at redde dem, hvis nød er størst. Men gør man det, er der hurtigt andre spørgsmål, som melder sig. Vil de overleve, hvis vi redder dem? Måske er de, som er i størst nød, så syge eller døende, at det nærmest er nyttesløst at redde dem. Omvendt vil de helt sikkert ikke overleve, hvis man ikke gør forsøget. Unge, stærke og arbejdsdygtige mennesker kunne måske klare sig igennem den sidste tid i lejren alligevel. På den anden side er det måske bedre at redde unge mennesker, der har flere år at leve i end ældre, der har relativt få? Og hvad hvis man overvejer, hvem der kan bidrage mest til andre menneskers ve og vel? Er det fx bedre at redde en dygtig og hårdtarbejdende læge end en sofaelskende dagdriver? Måske er det mest rimeligt simpelthen at trække lod?

Redning eller ej?

Det kan virke helt uoverskueligt at navigere i alle mulige udvælgelseskriterier. Sådan havde det helt sikkert også været, hvis chaufførerne, sygeplejerskerne og alle de andre redningsmænd og -kvinder selv skulle have valgt, hvem der skulle med busserne. Der er ingen tvivl om, at alle i lejren burde reddes. Ingen har fortjent den skæbne, som tilfaldt de mange fanger i de tyske kz-lejre. Men havde myndigheder og reddere selv fået mulighed for at vælge, hvordan skulle de så have truffet dette dødbringende valg?

Det vil være ekstremt at mene, at man skulle have overladt de skandinaviske fanger i de tyske arbejdslejre til en forfærdelig skæbne, fordi



de ikke skulle have bedre eller andre muligheder end fanger fra andre nationer. Alligevel kan problemstillingen anskues på to overordnede måder, en konsekventalistisk (utilitaristisk) eller en deontologisk (rettighedsetisk) måde.

Ifølge konsekventalister som fx den engelske 1800-talstænk, utilitaristen Jeremy Bentham bør en handling vurderes på, hvorvidt den medfører gode konsekvenser. Ud fra et sådant synspunkt er det åbenlyst helt rigtigt at redde de skandinaviske fanger. Dette ikke mindst fordi konsekvenserne heraf, at deres liv blev reddet, er meget bedre end konsekvenserne af at efterlade dem i lejrene.

Ud fra et deontologisk eller rettighedsetisk synspunkt, som særligt forbindes med tyskeren Immanuel Kants filosofi, burde de skandinaviske fangerne derimod umiddelbart ikke reddes. For en deontolog er det nemlig uretfærdigt at drage fordel af urimelige handlinger begået mod andre. Hvis danske borgere stilles bedre end fanger fra andre lande, bl.a. på grund af den danske samarbejdspolitik, fordi



Amerikanske soldater hjælper ofre ved jordskælv på Haiti 2010
Foto: Wikimedia commons

mange af skandinaverne var arier og dermed blev betragtet som højerestående, kan det synes som en uretfærdig handling. Det er dog værd at huske, at de mennesker, der rent faktisk befandt sig i lejrene, jo blandt andet var dem, der havde gjort modstand mod det nazistiske regime. Dette har vigtige konsekvenser ud fra et deontologisk perspektiv. For det indebærer, at fangerne ikke havde begået urimelige handlinger, men tværtimod aktivt bekæmpet dem. Det gjaldt i hvert fald for modstandsfolkene, hvorfor man i første omgang kunne argumentere for, at der ikke er noget uretfærdigt i, at de opnår visse fordele. Både for konsekventialister og for deontologer kan der altså peges på gode grunde til, at De Hvide Busser skulle sendes af sted – selv hvis muligheden opstod på et tvivlsomt grundlag.

Svære moralske valg

Men dilemmaet om udvælgelsens etik ender ikke her. For sandheden er, at De Hvide Busser ikke blot blev brugt til at redde fanger i sikkerhed. De blev også brugt til at transportere fanger fra andre nationer til lejre med værre og farligere forhold.

I modsætning til det ovenstående er der her tale om, at man ikke bare vælger skandinaver frem for andre, der måske har mere behov for at blive reddet, men endda forværrer en række menneskers i forvejen desperate situation for at kunne hjælpe skandinaviske fanger hjem. Igen er det muligvis ved første øjekast svært at forsvare en sådan politik – at sætte nogles liv på spil, blot fordi de ikke har den samme nationalitet som én selv. Men på den anden side kunne man måske pege på, at det i forvejen var usikkert, om de bortflyttede fanger ville overleve. Derimod var det sikkert, at man ved at flytte dem kunne redde en mængde menneskers liv med De Hvide Busser. Men er denne usikkerhed en god nok grund til at gøre folks i forvejen særdeles skrøbelige eksistens endnu mere sårbar?

Nogle gange er moralske valg svære, fordi det er vanskeligt at gennemskue, hvilken mulighed der er bedst eller mest retfærdig. Andre gange er moralske valg svære, fordi omstændighederne, hvorunder valget træffes, er så forfærdelige, at ingen muligheder synes rigtige, da de alle har uretfærdige og dødbringende konsekvenser. I særligt svære tilfælde er det både uklart, hvilken mulighed der er bedst, og det har grufulde konsekvenser, ligegyldigt hvilken mulighed der vælges. Det var denne sidste type valg, man måtte træffe, da De Hvide Busser blev sendt af sted.



I de sidste måneder af 2. Verdenskrig blev der arbejdet målbevidst på at bringe de skandinaviske fanger i sikkerhed. Fangerne befandt sig i lejre spredt rundt i Tyskland og det nuværende Polen og Tjekkiet. Nu måtte de hentes, inden de blev opslugt af de voldsomme kampe mellem Nazi-Tyskland og de fremrykkende allierede hære. Derfor indgik vicepræsidenten for Svensk Røde Kors Grev Folke Bernadotte en aftale med den ansvarlige for de nazistiske kz-lejre SS-Rigsfører Heinrich Himmler om at samle alle skandinaviske fanger i kz-lejren Neuengamme ved Hamburg med henblik på videre transport til Danmark og Sverige. Med oprettelsen af den såkaldte 'Skandinavienlejr' i Neuengamme-lejren blev man stillet over for et alvorligt dilemma. Den tyske lejrkommandant krævede nemlig, at ca. 2.000 alvorligt syge fanger fra fortrinsvis Polen, Sovjetunionen og Frankrig blev fjernet for at skaffe plads til de mange skandinaviske fanger. Ikke nok med det: han krævede også, at hjælperne i De Hvide Busser transportererede de dødssyge fanger til lejrene Bergen-Belsen og Hannover-Stöcken. Især Bergen-Belsen var i realiteten en dødslejr. Den svenske kolonnechef ved De Hvide Busser Åke Svensson har beskrevet, hvordan han oplevede transporterne, som fandt sted mellem den 27. og 28. marts 1945: "Fra disse bygninger (i Neuengamme) blev en samling væsener, der knapt virkede menneskelige, drevet, puffet og ført ud. Udmarvede i en grad, så man ikke skulle tro det muligt, og yderligere afkræftede af dysenteri og andre sygdomme, ravede og krøb disse mennesker ind i vore busser. Der var fuldvoksne mænd af middelstørrelse eller mere, som vejede tredive kilo. Der var individer, som var så kraftløse, at de ikke havde kræfter til at holde på et stykke brød(...)."



Der er ingen tvivl om, at Grev Folke Bernadotte har følt sig tvunget til at accepteret denne makabre 'fangeombytning', som han i øvrigt forbigår i tavshed i sin erindringsbog. Han nævner blot forblømt, at adgangen til Neuengamme forudsatte gennemførelsen af "visse arrangementer".

Andre svenske medvirkende ved 'fangeombytningen' har skildret, at opgaven var dem inderligt imod, men at de gennemførte den, fordi de betragtede den som en betingelse for redningen af de nordiske fanger. De svenske hjælpere husker tilbage på den traumatiserende oplevelse med gru, også fordi de i forbindelse med afhentningen af de ulykkelige fanger for første gang fik lov til at køre helt ind i Neuengamme-lejren og her for første gang brutalt blev konfronteret med de nederste lag i kz-lejrenes modbydelige hierarki, nemlig polske, russiske og franske 'muselmænd', dvs. fanger, som på grund af sult og sygdom var døden nær.

Det var imidlertid ikke kun svenskerne, som udførte 'ombytninger' af fanger. Mindst én dansk transport med fanger fra Neuengamme til Bergen-Belsen fandt også sted, nemlig den 7. april 1945. Hændelsen beskrives i en ordknap og lidenskabsløs rapport af chaufføren, Alfred Petersen. "Vi havde 24 mand med derned, mest hollændere, og skulle have 24 med tilbage, men de 11 var døde i løbet af dagen og den 12. døde, mens vi var der, så vi fik kun 12 mand med tilbage. Heldigvis de sidste nordboere i den lejr".

Den danske fange i Neuengamme Niels Jørgensen noterede i sin illegale dagbog, at der den om natten den 7. april afgik 3.000 muselmænd fra Neuengamme til Bergen-Belsen, så noget tyder på, at den danske transport blot var en lille del af en større borttransport.

T.v: Kig ind i kz-lejr.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Lig stables i kz-lejr.

Tegning af H.P. Sørensen

Foto: Nationalmuseet



Kz-lejr lige efter befrielsen.

Foto: Nationalmuseet

Rydning af og indflytning i Steinbau

Niels Jørgensen har i sine erindringer, som blev udgivet lige efter krigen, nøje beskrevet den oprydning og rengøring, som de danske fanger foretog i Steinbau, efter at de ca. 2.000 stærkt svækkede og døende muselmænd den 27. - 28. marts var blevet fjernet fra stenbygningen, som udgjorde lejrens 'Schonungsblock' ('skåneblok'). Dvs. den bygning, hvor lejrkommendanten stuede de ikke-arbejdsduelige, dødssyge fanger af vejen, for at de kunne lægge sig til at dø. Flere fanger har berettet om denne makabre oprydning, men som en undtagelse beskriver Niels Jørgensen også, hvordan han og andre danske fanger rent faktisk deltog aktivt i den forudgående borttransport af de hidtidige beboere. De havde båret og støttet de dødssyge fanger fra Steinbau til lejrens bad og derefter til de ventende Hvide Busser. Om tilstandene inde i Steinbau fortæller han:

"(...) De fleste af os havde kun en dunkel anelse om, hvor beskidt og uhyggeligt der var inde i det overfyldte stenhus, hvor tusinder af mennesker lå og ventede på at dø. Alle disse ulykkelige skulle sendes til 'sanatorie-lejren' Bergen-Belsen (...). Det var i sig selv ikke nogen behagelig tanke, at vi på den måde var med til at fordrive vore ulykkelige medfanger, som dog naturligvis under alle omstændigheder ville blive sendt til Bergen-Belsen".

Men der var ifølge Niels Jørgensen også mere egoistiske hensyn bag rengøringen: Man frygtede at 'arve' de mange smitsomme sygdomme, som de tidligere beboere havde lidt af. Derfor synede de danske og norske læger blandt fangerne bygningen, før de norske og danske fanger gav sig i kast med at hjælpe de syge fanger ud til badet og derfra til de ventende Hvide Busser, som skulle transportere dem



bort. Og resultatet af denne undersøgelse bevirkede, at danskere og nordmænd besluttede sig til "at lave revolution", som Niels Jørgensen udtrykker det. Læger og tillidsmænd nægtede ganske enkelt at gå med til, at indflytningen kunne finde sted, før stenhuset var ordentligt renset. Flertallet af de syge led af dysenteri, og de havde ikke været i stand til at komme på toilettet. Så deres madrasser var et sivende morads af gennem lang tid ophobede ekskrementer. De havde ligget flere i hver seng, to tre og i nogle tilfælde fire. Det gjorde naturligvis ikke svineriet mindre. Man fandt også fire lig i sengene sammen med de syge.

Det lykkedes for danskerne og nordmændene at få renset ud i stenhuset, inden de selv rykkede ind. Men ifølge Niels Jørgensen skete det ikke uden kvaler: "Mange modstridende følelser brødes unægtelig i vore sind, da vi dødtrætte efter nattens anstrengelser rykkede ind i stenhuset. For det var som om røster endnu talte til os i dette hus, talte til os om lidelser, som aldrig ville høre op med at kræve anklage rejst og straf idømt".

Som fremgået af Niels Jørgensens skildring af rydningen af Steinbau trøster han sig selv med, at de 2.000 muselmænd, der måtte vige pladsen for de skandinaviske fanger, nok under alle omstændigheder var endt i Bergen-Belsen. Og måske har han ret. I hvert fald fra årsskiftet 1944-45 var der en konstant trafik fra Neuengamme til Bergen-Belsen med uarbejdsdygtige og dødssyge fanger, herunder også fire svært syge danske grænsegendarmer den 20. november 1944. Ingen af dem overlevede opholdet i 'rekreationslejr Bergen-Belsen'.

Røde Kors-pakker læsses af.

Tegning af H.P. Sørensen.

Foto: Nationalmuseet



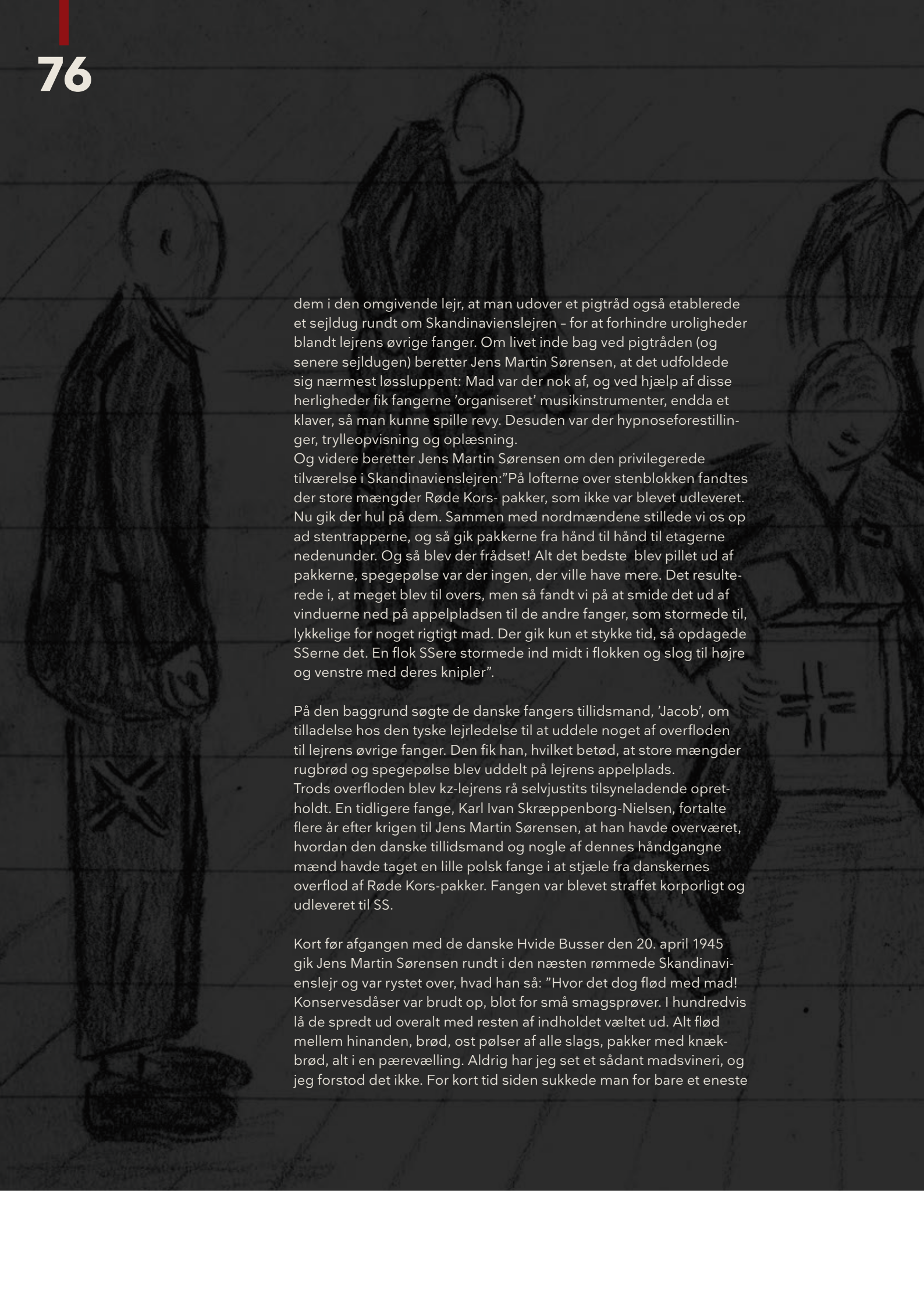
Fotos fra kz-lejre. Nederst ses danske politmænd i lejren Mühlenberg.
Foto: Nationalmuseet

Magtspil

Rensningen af Steinbau var, som Niels Jørgensen beskriver, en slags revolution, idet den til dels blev gennemført, uden at Lagerführer Thumann havde sanktioneret den. Fx havde fangerne på eget initiativ kastet de skidne madrasser ud af vinduerne ned i lejrgaden, havde simpelthen kasseret dem. Thumann blev rasende, ikke desto mindre rekvirerede han ny, frisk halm til de rensede madrasser. Det var et konkret udtryk for, at de danske og norske fanger gradvist overtog magten i Skandinavienslejren, som blev en enklave direkte under Svensk Røde Kors' overhøjhed. De skandinaviske fanger kom til at udgøre et parallelsamfund midt i elendigheden. Fx havde de ikke længere arbejdspligt, selv om de var arbejdsduelige – noget helt uhørt i en kz-lejr. De blev heller ikke længere tvangsklippet – hvilket var et meget stærkt symbol på højstatus. Og tillidsmænd talte fangernes sag overfor den tyske lejrledelse. Man fik indrettet eget 'Revier', dvs. sygeafdeling, hvor lægeuddannede fangekammerater plejede deres syge medfanger med medikamenter og udstyr fra Sverige og Danmark. En dansk fange, Jens Martin Sørensen, som lå på dette 'Revier' genkalder sig frydefult, hvordan de SS-officerer, som ledsagede Bernadotte under en inspektion af den særlige skandinaviske sygeafdeling, krøb for den aristokratiske svensker.

Smuler fra de riges bord

Inde i Skandinavienslejren udfoldede sig et nærmest surrealistisk overklasseliv - under medvirken af servile SSere og smiskende kaporer, som dels ville redde deres eget skind dels have del i overfloden. Så grotesk var forskellen på forholdene i Skandinavienslejren og på

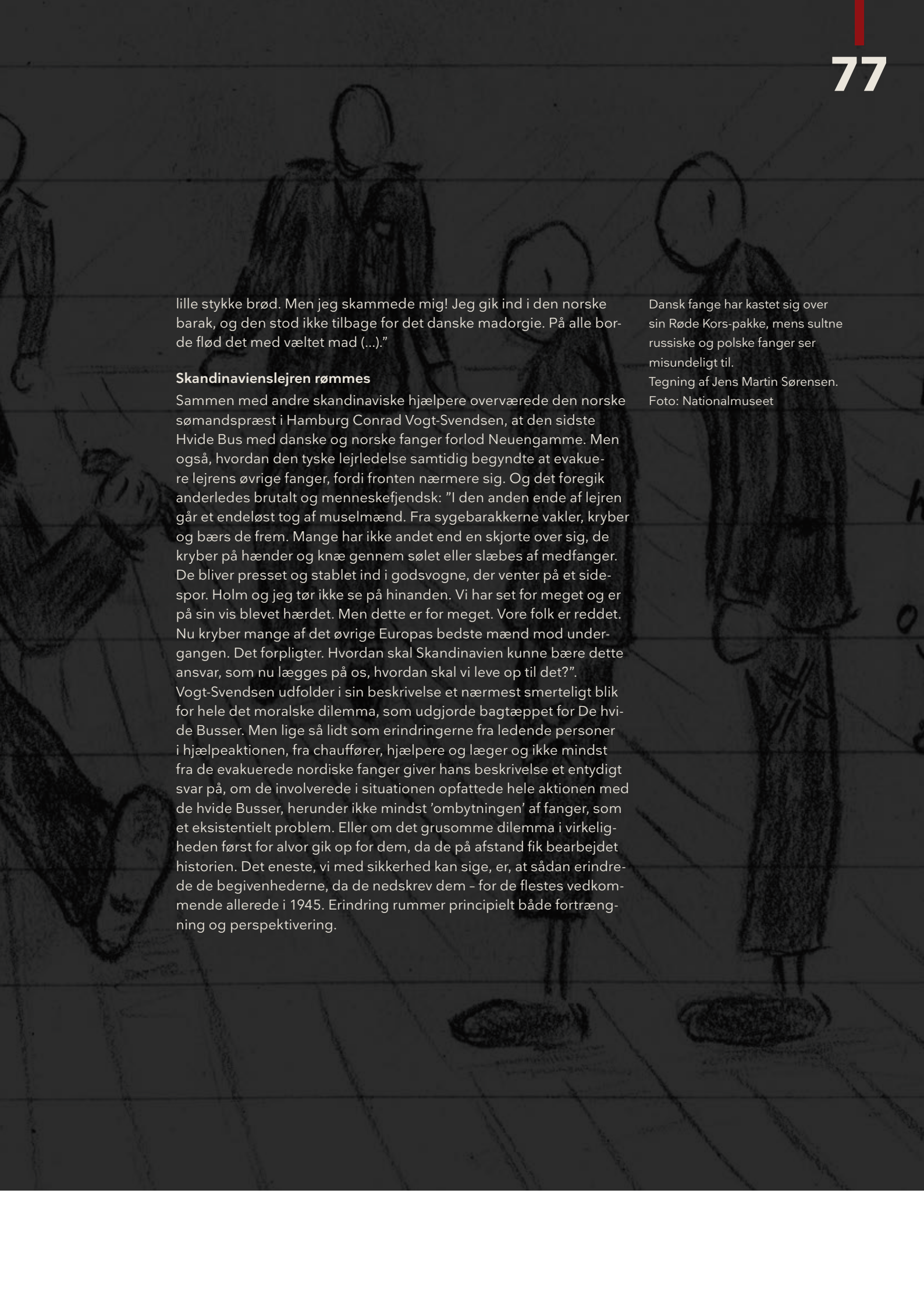


dem i den omgivende lejr, at man udover et pigtråd også etablerede et sejldug rundt om Skandinavienslejr - for at forhindre uroligheder blandt lejrens øvrige fanger. Om livet inde bag ved pigtråden (og senere sejldugen) beretter Jens Martin Sørensen, at det udfoldede sig nærmest løssluppet: Mad var der nok af, og ved hjælp af disse herligheder fik fangerne 'organiseret' musikinstrumenter, endda et klaver, så man kunne spille revy. Desuden var der hypnoseforestillinger, trylleopvisning og oplæsning.

Og videre beretter Jens Martin Sørensen om den privilegerede tilværelse i Skandinavienslejr: "På lofterne over stenblokken fandtes der store mængder Røde Kors- pakker, som ikke var blevet udleveret. Nu gik der hul på dem. Sammen med nordmændene stillede vi os op ad stentrapperne, og så gik pakkerne fra hånd til hånd til etagerne nedenunder. Og så blev der frådset! Alt det bedste blev pillet ud af pakkerne, spegepølse var der ingen, der ville have mere. Det resulterede i, at meget blev til overs, men så fandt vi på at smide det ud af vinduerne ned på appelpladsen til de andre fanger, som stormede til, lykkelige for noget rigtigt mad. Der gik kun et stykke tid, så opdagede SSerne det. En flok SSere stormede ind midt i flokken og slog til højre og venstre med deres knipler".

På den baggrund søgte de danske fangers tillidsmand, 'Jacob', om tilladelse hos den tyske lejrledelse til at uddele noget af overfloden til lejrens øvrige fanger. Den fik han, hvilket betød, at store mængder rugbrød og spegepølse blev uddelt på lejrens appelplads. Trods overfloden blev kz-lejrens rå selvjustits tilsyneladende opretholdt. En tidligere fange, Karl Ivan Skræppenborg-Nielsen, fortalte flere år efter krigen til Jens Martin Sørensen, at han havde overværet, hvordan den danske tillidsmand og nogle af dennes håndgangne mænd havde taget en lille polsk fange i at stjæle fra danskernes overflod af Røde Kors-pakker. Fangen var blevet straffet korporligt og udleveret til SS.

Kort før afgang med de danske Hvide Busser den 20. april 1945 gik Jens Martin Sørensen rundt i den næsten rømmede Skandinavienslejr og var rystet over, hvad han så: "Hvor det dog flød med mad! Konservesdåser var brudt op, blot for små smagsprøver. I hundredvis lå de spredt ud overalt med resten af indholdet væltet ud. Alt flød mellem hinanden, brød, ost pølser af alle slags, pakker med knækbrød, alt i en pærevælling. Aldrig har jeg set et sådant madsvineri, og jeg forstod det ikke. For kort tid siden sukkede man for bare et eneste



lille stykke brød. Men jeg skammede mig! Jeg gik ind i den norske barak, og den stod ikke tilbage for det danske madorgie. På alle borde flød det med væltet mad (...)."

Skandinavienslejren rømmes

Sammen med andre skandinaviske hjælpere overværede den norske sømandspræst i Hamburg Conrad Vogt-Svendsen, at den sidste Hvide Bus med danske og norske fanger forlod Neuengamme. Men også, hvordan den tyske lejrlæder samtidig begyndte at evakuere lejrens øvrige fanger, fordi fronten nærmere sig. Og det foregik anderledes brutalt og menneskefjendsk: "I den anden ende af lejren går et endeløst tog af muselmænd. Fra sygebarakkerne vakler, kryber og bæres de frem. Mange har ikke andet end en skjorte over sig, de kryber på hænder og knæ gennem sølet eller slæbes af medfanger. De bliver presset og stablet ind i godsvogne, der venter på et sidespor. Holm og jeg tør ikke se på hinanden. Vi har set for meget og er på sin vis blevet hærdet. Men dette er for meget. Vore folk er reddet. Nu kryber mange af det øvrige Europas bedste mænd mod undergangen. Det forpligter. Hvordan skal Skandinavien kunne bære dette ansvar, som nu lægges på os, hvordan skal vi leve op til det?"

Vogt-Svendsen udfolder i sin beskrivelse et nærmest smerteligt blik for hele det moralske dilemma, som udgjorde bagtæppet for De hvide Busser. Men lige så lidt som erindringerne fra ledende personer i hjælpeaktionen, fra chauffører, hjælpere og læger og ikke mindst fra de evakuerede nordiske fanger giver hans beskrivelse et entydigt svar på, om de involverede i situationen opfattede hele aktionen med de hvide Busser, herunder ikke mindst 'ombytningen' af fanger, som et eksistentielt problem. Eller om det grusomme dilemma i virkeligheden først for alvor gik op for dem, da de på afstand fik bearbejdet historien. Det eneste, vi med sikkerhed kan sige, er, at sådan erindrede de begivenhederne, da de nedskrev dem - for de flestes vedkommende allerede i 1945. Erindring rummer principielt både fortrængning og perspektivering.

Dansk fange har kastet sig over sin Røde Kors-pakke, mens sultne russiske og polske fanger ser misundeligt til.

Tegning af Jens Martin Sørensen.

Foto: Nationalmuseet

Medborgerskab handler ikke kun om rettigheder, pligter og om at gøre noget for andre. Det handler også om medlemskab til et fællesskab. Ikke bare medlemskab til et hvilket som helst fællesskab, men medlemskab til et politisk fællesskab og til en stat, hvor man har adgang til rettigheder og til meningsfuld deltagelse i samfundet. Medborgerskab handler også om adgang til en ordentlig plads i verden.

2. Verdenskrigs flygtninge

De færreste af os konfronteres nogensinde med en situation, hvor medborgerskab er et spørgsmål om liv og død. De fleste, der læser dette, har deres medfødte ret til at være statsborger lige her i Danmark, og dertil i øvrigt automatisk retten til at bo, arbejde og studere i andre EU-lande, der følger med det rødbedefarvede pas.

Sådan var det ikke for dem, der flygtede fra nazismen før, under og efter 2. Verdenskrig. Ligesom for mange af de over 45 millioner flygtninge, der findes i verden i dag, handlede det i første omgang om lov til blot at få lov at opholde sig et sted, hvor de kunne være i sikkerhed og begynde at bygge deres liv op igen.

For de jøder, som ikke immigrerede lige efter Hitlers magtovertagelse i 1933, blev det hurtigt vanskeligt at få opholdstilladelse i både USA og andre europæiske lande, herunder Danmark. Mange jøder havde fået deres formuer konfiskeret, så de som "gæster" ikke var så økonomisk attraktive. Mange landes myndigheder ønskede heller ikke at provokere Tyskland unødigt, og antisemitismen var i datiden



udpræget i mange europæiske lande. På trods af voksende forfølgelse i Tyskland blev det stadigt vanskeligere for især fattige jøder at komme i sikkerhed, og de sås ikke som egentlige politiske flygtninge. Historikere har samtidig vist, at danske embedsmænd var meget ivrige efter at afvise eller udvise jøder. Herved blev også Danmark, ligesom de fleste andre lande, indirekte medansvarlige for, at flere jøder mistede livet i lejrene. Den side af historien står i skarp kontrast til den mere kendte solskinshistorie om redningsaktionerne i 1943, hvor danske jøder blev hjulpet med at flygte til Sverige.

Syrisk flygtning i Libanon 2013.
Foto: Peter Hove Olesen, Polfoto

En i dag sjældent fortalt historie handler om den næsten kvarte million tyske flygtninge, der kom til Danmark i de sidste måneder af krigen på flugt fra fremrykkende russiske tropper i øst. Selvom de fleste var kvinder, gamle mennesker og børn, blev de set som fjender. De blev nægtet permanent ophold, interneret i store, bevogtede lejre, og danskerne måtte ikke have samkvem med dem. Ca. 17.000 af de tyske flygtninge døde, inden de sidste havde forladt landet i 1949. Kun få af flygtningene vendte hjem til de områder, de kom fra, som nu var annekteret af Polen og Sovjetunionen.

De overflødige

Den tysk-jødiske filosof Hannah Arendt beskrev i bogen *Det totalitære samfundssystems oprindelse* fra 1951 skæbnen for de millioner af uønskede og overflødiggjorte "displaced persons" eller fordrevne. Det var dem, der ikke kunne komme tilbage til deres hjemlande. De havde livet i behold, men var blevet frataget deres hjem, deres ejendom og deres statsborgerskab, fordi de ansås som farlige politiske

Tyske flygtninge på vejene i et sønderbombet Tyskland og flygtninge der efter krigen bespises i Padborg.

Fotos: Nationalmuseet

dissidenter eller forrædere (især i det sovjetisk besatte Østeuropa). Andre simpelthen fordi deres lande ikke længere eksisterede som selvstændige nationer, som det var tilfældet for de tre baltiske lande.

Uden statsborgerskab og ret til legalt ophold var alle disse mennesker blot upersonlige numre og anonyme sagsakter, umyndige individer, der blev behandlet administrativt med institutionel mistro og fjendtlighed, hensat i lejre eller, når det var muligt, deporteret og sendt tilbage. Her hjalp det kun lidt at have menneskerettigheder. Hannah Arendt bemærkede således i bogen, at "verden fandt ikke noget helligt ved selve det abstrakte, nøgne menneske."

Statsborgerskab

Ikke mindst på baggrund af flygtningesituationen efter 2. Verdenskrig blev der taget en række tiltag i verdenssamfundet for at øge beskyttelsen af flygtninge. FN's Flygtningehøjkommissariat blev oprettet i 1950. I 1951 vedtog FN en flygtningekonvention, der definerede, hvad det vil sige at være flygtning, og hvornår man har krav på asyl. I 1954 kom der en særlig konvention til beskyttelse af statsløse, og andre konventioner definerer staters forpligtelser i forhold til fx uledsagede børn og flygtninges familiesammenføring. For de flygtninge, det i dag lykkes at komme ind i et vesteuropæisk land, fx ved menneskesmugling, betyder det flere rettigheder og mindre administrativ tilfældighed end tidligere.

Når flygtninge kommer til Europa, kan de søge om midlertidigt og i nogle tilfælde permanent asyl, hvis de kan sandsynliggøre, at de risikerer forfølgelse i deres hjemland, og at der ikke er et andet "første modtagerland", som dermed har forpligtelsen til at hjælpe. Senere kan de måske søge om familiesammenføring med slægtninge og endelig om permanent opholdstilladelse. Det sidste kræver dog, at de opfylder en hel række betingelser, herunder selvforsørgelse og lovlighed. Først herefter kan de passere den sidste af medlemskabets "porte" og søge om statsborgerskab.

Statsborgerskab er ikke kun en vigtig juridisk status, der giver flere rettigheder og fordele, det er også en psykologisk status. Det viser undersøgelser af især ikke-vestlige indvandrere, der modtager statsborgerskab. At opnå statsborgerskab handler ikke alene om, at man kan føle sig sikker, bl.a. på ikke at blive udvist, men også om, at man nu ses som en ligeværdig medborger, der kan bidrage.





Afrikanske bådflugtninge reddes på middelhavet undsættes af Maltesisk patrulje.

Foto: US Navy photo/US. Navy 2013, Wikimedia commons

Lejr i Bangladesh for 300.000 muslimer, som er på flugt fra forfølgelser i Burma. 2013.

Foto: Yi Fei Bot, Wikimedia commons

Medborgerskabets eksklusion

For flygtningene, der satser deres sidste penge på at blive smuglet til Europa, og som måske køber en plads på et af de usikre og overfyldte skibe, der sejler ud i Middelhavet med kurs mod den syditalienske ø Lampedusa, er statsborgerskab næppe det første, de tænker på. I første omgang handler det om at komme ind i Europa og om at få overbevist myndighederne om, at man ikke straks skal sendes tilbage, men har ret til at søge asyl. Set i det lys er forholdene for flygtninge i dag ikke meget gunstigere end ved 2. Verdenskrigs slutning. Sagen er nemlig, at rettigheder til at søge asyl og den reelle mulighed for at få sin flygtningestatus prøvet og anerkendt er fuldstændig uden effekt, med mindre det lykkes at komme ind i et europæisk eller vestligt land. Man kan ikke søge asyl fra en ambassade i sit hjemland. Derfor løber mange mennesker risikoen med de synkefærdige skibe over Middelhavet. Medborgerskabets fællesskab er altid ekskluderende. Alene af den grund at der ikke er "plads til alle". Samtidig med at de fleste landes politikere har tiltrådt diverse konventioner til beskyttelse af flygtninge, gør de alt for at undgå, at flygtninge rent faktisk kan flygte - i hvert fald til lige deres land.

Den danske filosof Nils Holtug hævdede i en debatartikel i Politiken 29. april 2015 "Hvorfor lader vi dem drukne?", at nogle af de argumenter vi bruger for ikke at hjælpe, kan diskuteres. Når vi er tilbøjelige til at sige, at "de" ikke har ret til at komme op og få andel i det, "vi" har opbygget, kan man indvende, at vi næppe hver især har gjort os fortjent til at blive født i et sikkert og rigt land, ligesom andre mindre heldige heller ikke har fortjent at blive født i en krigszone.



Er vi moralsk forpligtigede?

Når vi i dag ser tilbage på 2. Verdenskrig, taler mange om den moralske skandale, det var, at ikke flere lande åbnede dørene for især jøderne, hvorved mange flere ville have undsluppet døden i lejrene. Man kan ganske vist ikke sammenligne jøderne dengang med beboerne i alverdens flygtningelejre, der sjældent er i akut livsfare. Men har vi i dag en moralsk forpligtigelse til at hjælpe dem, der flygter? Men hvor mange flygtninge kan et land modtage hvert år, før den sociale sammenhængskraft trues? Og betyder det noget for antallet af flygtninge, man modtager, hvor de kommer fra? Er en "rigtig" flygtning en, der personligt risikerer reel forfølgelse, og er der forskel på, om denne forfølgelse skyldes politisk aktivitet eller holdninger, etnicitet eller seksualitet? Er det en gyldig grund "kun" at være økonomisk flygtning, eller, som det hed i 1990'erne, "bekvemmelighedsflygtning" - en, der desperat forsøger at skabe en bedre tilværelse for sig selv og sin familie?

Selvom de vestlige lande ikke er skyld i alverdens krige, om end måske har et medansvar for nogle af dem, forekommer det svært at være uenig i, at diverse diktatorer i den arabiske verden har et større ansvar, som man ikke tager på sig her. Men det samme kunne man jo strengt taget have sagt - og sagde givetvis - i forhold til de flygtende jøder. Det var jo ikke Danmark, men Hitlers Tyskland, der forfulgte dem. Men de bankede dog på Danmarks dør.



På en skøn forårsdag i 1945 går østrigeren Sylvia Wetter i land på havnen i Malmø. Hun er endelig i sikkerhed efter flere år i nazisternes fangelejre. De seneste dage har hun sammen med tusinder af andre befriede fanger været passager på en hvid bus. Alle er de kørt gennem et sønderbombet Tyskland, over grænsen og igennem Danmark for at rejse det sidste stykke med færge over Øresund. Undervejs har Røde Kors uddelt madpakker med både pølse og chokolade, så hun har fået lov at spise sig mæt for første gang i meget lang tid. Sylvia er 23 år gammel. Hun har mistet alt i krigen: Sit hjem og sin familie. Men det, der gør mest ondt, er, at hun ikke ved, hvad der er sket med hendes søster Irma.

Flygtningestrøm til Sverige

Sverige var aldrig med i 2. Verdenskrig. Da Sveriges nabolande blev besat af tyskerne, mistede disse lande deres frihed og demokrati. Tusindvis af uskyldige mennesker blev pågrebet og deporteret til forskellige kz-lejre. Alt imens fortsatte hverdagslivet i Sverige stort set som før. Der var godt nok rationering på mad og brændsel, mørklægning og militært beredskab. For borgerne i Malmø var krigen tæt på, men også fremmed og uvirkelig. Alligevel var angsten der hele tiden. Angsten for krigen, for Hitler og for Tyskland. Men freden bestod. Sverige forblev neutralt.

Netop fordi Sverige var et neutralt land, blev landet i løbet af krigen mål for tusinder af flygtninge. Kommuniste, jøder, modstandsfolk og andre som ikke passede ind i nazisternes verdensbillede. De første år af krigen var flygtningene primært danskere og nordmænd, som flyg-



tede af politiske årsager. Fra 1943 søgte de danske jøder i sikkerhed, og siden kom flygtningestrømme fra de baltiske lande samt Finland. I krigens sidste måneder kom desuden over 20.000 flygtninge til Sverige fra de tyske kz-lejre, alle fragtet med De Hvide Busser eller særlige togtransporter. Vicepræsidenten i Svensk Røde Kors grev Folke Bernadotte sørgede for, at Sverige trådte til med en hjælpende hånd. Han forhandlede med den tyske SS-rigsfører Heinrich Himler om frigivelse af i første omgang de skandinaviske fanger. Da deres hjemlande stadig var i krig med eller besat af tyskerne, blev aftalen, at de frigivne kz-fanger skulle transporteres til det neutrale Sverige. Sylvia er en af de heldige. Hun kommer med De Hvide Busser og bliver sendt til Sverige. Skæbnen vil hende det godt. At hun kommer med busserne, er jo ikke givet, da hun ikke er skandinavisk statsborger. Men i krigens sidste turbulente uger lykkes det at komme en langt bredere skare af fanger til undsætning, herunder kvinderne fra fangelejren Ravensbrück, hvor Sylvia er.

Krigens sande ansigt

Da flere tusinde overlevende fra de tyske kz-lejre i april 1945 blev sat i land i Malmø, medførte det store omvæltninger for byens beboere. For første gang så de for alvor krigens virkelige ansigt i form af utallige udsultede, beskidte og elendige mennesker.

Den store flygtningestrøm kom bag på svenskerne og på byen Malmø. Hele byen blev engageret i at hjælpe til for at overkomme den store opgave. Det var svært at finde plads til så mange mennesker. Alle ledige rum på skoler, idrætsanlæg og hoteller var allerede

T.v: Fanger som er transporteret med De Hvide Busser fragtes over Øresund med færge.

Foto: Nationalmuseet

T.h: Sylvia Wetter fotograferet med svenske sygeplejersker efter ankomst til Malmø.

Foto: Malmö Museer

Illegal transport af flygtninge fra
Danmark til Sverige i sommeren 1944
Foto: Nationalmuseet

taget i brug. Der måtte tænkes kreativt, og alt måtte inddrages, selv byens museum. I foråret 1945 blev omkring 2.000 flygtninge indkvarteret på Malmø Museum, og for en stund lagde personalet museumsarbejdet væk for i stedet at hjælpe med at passe og pleje de mange flygtninge.

Det var en uhørt kontrast for flygtningene at komme fra kz-lejrenes helvede til trygge omgivelser i Sverige. Her var mad, medicin og mulighed for et varmt bad. Og her var en medmenneskelighed, der for mange fanger viste sig som den bedste medicin. Mange af de reddede kvinder troede, at de var kommet i paradys. Livet efter døden var begyndt. Andre var til at begynde med rædselsslagne, da de stod på havnen i Malmø. Nogle af uniformerne hos det svenske hjælpeberedskab lignede til forveksling nazisternes. Deres rædsel blev heldigvis gjort til skamme.

Fangerne, der som Sylvia Wetter kom til Malmø, kom fra flere europæiske lande. Der var polakker, franskmænd, hollændere, belgiere, tjekker og englændere. Der var endda mennesker fra alle andre dele af verden, bl.a. befalingskvinden Nadine Hwang, som var kineser, og den amerikanske student Elise Ragusin. De var alle folk, som ikke passede ind i det nazistiske system. En forkert etnicitet, en forkert religion, forkerte venner eller en forkert familie gjorde dem ifølge nazisterne til fjender af den tyske stat. Det var livsfarligt selv at tro, tænke eller mene.

Sylvias historie

Samtaler med Sylvias søn har givet indsigt i hendes historie. Sylvias tilværelse forandrer sig, da nazisterne tager magten i hendes hjemland Østrig. Da krigen er slut i 1945, har hun intet at vende tilbage til. Sverige bliver hendes nye hjemland.

Sylvia bliver født i 1922 i en velstående familie i Østrigs hovedstad Wien. Familien Wetter består af faren Rudolf, moren Fanny Rose og storesøsteren Irma. Sylvia elsker sin by Wien, metropolen, som ligger midt i Europa. Sylvia er 16 år, da nazisterne tager over i Østrig. På grund af overtagelsen vælger hendes familie at flytte til det østlige Polen, hvor mormoren bor. Den tysktalende Sylvia er sprogligt begavet og lærer hurtigt at tale både polsk og russisk. Da nazisterne i 1941 tager hele magten i Polen, bliver Sylvias familie stempet som forrædere, fordi de har valgt at forlade Østrig. Far Rudolf bliver ført bort, sat til tvangsarbejde og udsat for tortur. Moren Fanny Rose og søsteren Irma forsvinder sporløst. Det lykkes Sylvia at få sin far hjem fra fangeskab, men han dør kort tid efter af sine skader. Da Sylvia nu står helt uden familie, vælger hun at gå ind i den polske modstandsbevægelse Partisanerne.

Sylvia tager et job som stuepige hos en tysk familie, som har ansvar for alle de militære transporter gennem Tyskland. I hemmelighed



Danske flygtninge ved kysten i Sverige.
Foto: Nationalmuseet

fungerer hun som spion ved at samle information om transporterne og formidle dem videre til modstandsbevægelsen. Sylvia bliver opdaget og angivet. Først sendes hun til kz-lejren Auschwitz, for senere at havne i kvinde-kz-lejren Ravensbrück.

Sylvias sprogbegavelse gør, at hun langsomt får en tålelig tilværelse. Hun arbejder som tolk og sørger for registrering af nye fanger, som kommer til lejren. Konstant er hun på udkig efter sin søster. I foråret 1945 forstår Sylvia, at krigen snart er slut. De allieredes bomber regner ned over Tyskland. Blandt fangerne spredes et rygte om, at Røde Kors er på vej til lejren med redningstransporter og madpakker. Mange tror, at det er løgn, og at det i stedet handler om, at man vil transportere fangerne til den visse død. Men da de hvidmalede busser med påmalede svenske flag og røde kors kommer, vover Sylvia at følge med. Hun får en plads og forlader lejren den 15. april 1945.

Sylvia oplever en stor frihedsfornemmelse, da busserne passerer grænsen mellem Tyskland og Danmark. Allerede på havnen i Malmø får hun et bad og nyt tøj. Alle hendes gamle klæder og ejendele bliver indsamlet og brændt. De første dage af sit nye liv i Sverige tilbringer hun i den interimistiske flygtningelejr på Malmø Museum. Da det langsomt går op for hende, at hun har overlevet, bliver savnet af hendes familie endnu stærkere. Hun har intet tilbage. Ingen fotografier og ingen breve.

Sverige og de mange flygtninge

I sommeren 1945 befandt 200.000 flygtninge sig i Sverige. Modtagelsen af de mange flygtninge har, dengang som i eftertiden, været med til at underbygge opfattelsen af Sverige som et godt og imødekommende flygtningeland. Det lå dog ikke i kortene fra begyndelsen. Fra slutningen af 1920'erne og op gennem 1930'erne førte Sverige en meget restriktiv flygtningepolitik præget af en generel "angst" over for fremmede. Det svenske samfund skulle beskyttes mod udenlandsk arbejdskraft. Men også "raceaspektet" var med til at fremme den restriktive politik. I den henseende adskilte de svenske myndigheder sig ikke fra det øvrige Europa i mellemkrigstiden. I store træk forsøgte landet at lukke sine grænser for især flygtninge fra nazisternes Tyskland, der hovedsageligt flygtede af politiske eller racemæssige årsager. Da Norge og Danmark blev besat den 9. april, ændredes billedet. Nu begyndte store strømme af flygtninge, særligt fra Norge, at søge over grænsen til Sverige. De svenske myndigheder reage-

rede først negativt og restriktivt. Det samme gjaldt, da danskere på kant med nazisterne begyndte at flygte over Øresund.

Generelt var der ingen hjælp at hente fra de svenske myndigheder. Flygtningene blev ikke forsørget af staten, men måtte satse på hjælp fra familie, venner eller frivillige flygtningeorganisationer. Forsørgelse af de danskere, der flygtede til Sverige, var et rent dansk anliggende, og i efteråret 1943 blev administrationen af den danske flygtningehjælp henlagt under det danske gesandtskab i Stockholm, som fik stillet kredit til rådighed af den svenske regering til afholdelse af udgifter.

Men nordmænd og danskere var dog trods alt broderfolk. Deres vej ind i Sverige syntes lettere end for andre statsborgere. Men statsborgerskab var ikke nok i sig selv. De 1.000 norske jøder, som det lykkedes at flygte over grænsen til Sverige, inden de norske jøder i 1942 blev deporteret af tyskerne, fik konsekvent mærket M i deres papirer. Det stod for "Mosaisk trosbekendelse" - altså jøde. Den racebaserede opfattelse af jøder lagde sig tæt op ad nazisternes racedefinitioner. Det samme gjaldt de mange jødiske flygtninge, der i oktober 1943 flygtede fra Danmark til Sverige. De jødiske flygtninge blev, ifølge historiker Karin Kvist, udsat for negativ forskelsbehandling.

Også internt i flygtningegrupperne var der store forskelle og stridigheder. At det danske flygtningekontor under gesandtskabet i Stockholm blev bemandet med et par jødiske medarbejdere, faldt ikke i god jord hos nogle af de øvrige danske flygtninge. De mente, at de jødiske embedsmænd gav de jødiske flygtninge positiv særbehandling, og tonen i debatten blev til tider både grov og hadsk.

Det siger næsten sig selv, at modtagelsen af så mange flygtninge generelt ikke gik upåagtet hen i det svenske samfund. Slet ikke i dagene i april 1945, hvor så mange kz-fanger pludselig stod på svensk grund. Tilstandene var til tider kaotiske, når så mange mennesker hastigt skulle indkvarteres. Familier blev splittet, ligesom der var adskilte lejre for mænd og kvinder. Og for nogle gav den obligatoriske aflusning og bad påmindelser om deres ankomst til kz-lejrene.

At forstå

Der kan være mange grunde til, at Sverige som land endte med at ændre kurs og gå fra en meget restriktiv flygtningepolitik til at modtage 200.000 flygtninge på ganske få år. Historikeren Mikael Byström mener, at den svenske generøsitet og lempede flygtningepolitik, der

Flygtninge ved Malmö hus, der blev brugt som flygtningelejr.

Foto: Malmö Museer



opstod i løbet af krigen, kan forklares ud fra etniske termer. Svenskerne følte en vis forpligtigelse og ville gerne hjælpe de nordiske flygtninge. Ifølge Byström fik modtagelsen af de mange nordiske flygtninge landet til at bløde op og tage imod mere bredt. En anden, og ikke modstridende, forklaring mener Mikael Byström skal søges i det forhold, at krigens udvikling og brutalitet tvang tusinder af mennesker til at flygte, og at der kun fandtes få eller endda ingen muligheder for at afvise dem, hverken praktisk eller humanitært.

En anden historiker, Lars Olsson, peger på, at Sverige med modtagelsen af de mange flygtninge kunne dulme sin dårlige samvittighed over ikke at have deltaget eller grebet ind over for nazisternes ondskab. At tage imod flygtninge kunne måske hjælpe på nationens image. Samtidig var de mange flygtninge en kærdkommen, nem og billig arbejdskraft til bl.a. det svenske landbrug. Flygtningene blev så vidt muligt sat i arbejde, så de kunne bidrage til både deres egen og befolkningens forsørgelse. Tonen var hård over for dem, som prøvede at undslå sig, og nogle blev direkte tvunget i arbejde. Stillede flygtningene krav om bedre og mere anstændige arbejdsforhold, trak arbejdsgiverne ofte det fremmedfjendske kort og kaldte flygtningene både dovne, uduelige og arbejdssky ud fra devisen "den, som ikke vil arbejde, skal heller ikke spise".

De fleste flygtninge endte med at rejse hjem efter 2. Verdenskrigs afslutning. Men der var også en del, der som Sylvia valgte at blive, hvis de kunne få tilladelse af de svenske myndigheder. Mennesker, der som Sylvia ikke havde noget at vende tilbage til.



Efter et stykke tid i Sverige begynder Sylvia at arbejde. Hun træffer en mand, gifter sig og får børn. Udenpå er hun frisk og stærk. Hun søger oprejsning og vidner i retssager mod nazistiske krigsforbrydere. Hjemme med familien er det sværere. Børnene lærer altid at tage hensyn til deres mor. Allerede fra de er små, forstår de, at deres mor har været ude for noget forfærdeligt. For mange af flygtningene tager det lang tid at vende tilbage til det almindelige liv. At tage på og få et sundt udseende er ikke det største problem. Det er det indeni – de psykiske skader – der er det værste. For de fleste forfølger det dem hele livet. Sylvias mand og børn giver hende tryghed, men livet igen bærer hun på en stor sorg og på en længsel efter sin idyliske barndom i Wien. Hun bærer på en sorg over, at krigen på mange måder har ødelagt hendes liv. Det er ofte tilfældigt, hvem der overlevede nazisternes lejre. Vilje alene er ikke nok. Sylvia overvejer ofte, hvorfor netop hun overlevede.

Mange af de flygtninge, som kom til Sverige i slutningen af 2. Verdenskrig, har senere givet udtryk for den samme frustration. Svenskerne var venlige, men uinteresserede. Det interesserede dem ikke at høre om, hvad flygtningene havde været igennem. Svenskerne forstod ikke og var i bund og grund ligeglade.

Scenerne fra 1945 udspiller sig fortsat over hele verden. Vi ser flygtninge i nyhederne hver dag. Alle anonyme ansigter uden navn. Sylvia har med denne beretning fået et navn. Hun kunne lige så godt have været en af de mange, som sammen med familierne endte deres dage i kz-lejrene.

T.v: Glade befriede kz-fanger fragtes gennem Danmark.

Foto: Nationalmuseet

Midtfor: Sylvia Wetter.

Foto: Malmö Museer

T.h: Danske flygtninge på skovarbejde i Sverige.

Foto: Nationalmuseet



Det virker, som om vi aldrig kan få nok. Historierne om besættelsen vil ingen ende tage. Bøger udgives, meninger luftes, og selv om kun få, der var med dengang, endnu er blandt os, er der aldrig langt til diskussionen om, hvad der var rigtigt og forkert.

Udlægningen af, hvad det var, der skete i "de fem forbandede år", er blevet et moralsk kompas, vi pejler efter, når vi vil forstå os selv og nu-tiden. Det er der gode grunde til. For hver gang man dykker ned i et nyt aspekt af den historie om besættelsen, vi tror, vi kender så godt, bliver vi trukket ind i en verden, som på samme tid er så helt genkendelig og så ganske anderledes end den hverdag, vi kender.

Det gælder også historien om de mænd og kvinder, der stod bag den mest dramatiske hjælpeaktion i vores historie – redningen i krigens sidste uger og måneder af over 20.000 fanger fra tyske kz-lejre. Det danske afsæt for disse redningsaktioner var deportationen i oktober 1943 af næsten 500 danske og statsløse jøder og 100 kommunister. Siden fulgte mange tusinde modstandsfolk, kommunister, politimænd og såkaldt "asociale", der blev spredt til kz-lejre og såkaldte udekommandoer over hele Det Tredje Rige. Selvom forholdene for fangerne varierede fra sted til sted, var umenneskeligheden sat i system i alle lejre, og dødeligheden for fangerne var generelt meget høj.

De skæbnesvangre valg

Overordnet set viser historien om De Hvide Busser, hvad beslutsomme mænd og kvinder kan udrette, hvis de er rede til at sætte alt ind



på at hjælpe andre. Men historien er ikke uden sine egne moralske dilemmaer og eksempler på umulige valg, som de frivillige måtte træffe, når de kunne redde nogle mod at lade andre blive tilbage. Det er ingen enkel sag at forhandle direkte med ondskenen, og ingen, der var med til det, kom umærkede tilbage. Dét hører med til historien – og er også med til at forklare, at den først fortælles nu, mange år efter krigen.

Der er måske ingen grund til i dag at fælde dom over de valg, som de frivillige dengang traf under vilkår så rædselsfulde, at vi har svært ved at sætte os ind i dem. Men der er god grund til at fortælle historierne og til, at vi hver især tænker over, hvad de indebar.

Set med nutidige øjne er det interessant, hvad der fik frivillige, der var vidt forskellige mennesker fra alle dele af samfundet, til at kaste sig ud i et projekt som De Hvide Busser. Et projekt, der på forhånd så ud til at være dømt til at mislykkes. Redningsmændene var på linje med de mange, der i oktober 1943 uden videre hjalp deres flygtende jødiske landsmænd. Men modsat den spontane hjælp til jøderne var der i 1944 og 1945 tale om udførlige planer. Planlægningen skete med departementschefernes aktive medvirken og forudsatte, at der på højt niveau blev taget kontakt direkte til ondets rod, dvs. til de øverste i SS, den nazistiske terrororganisation, som stod tilbage som kernen i det synkende Tredje Rige.

Dermed fletter historien om de store redningsaktioner sig sammen med historien om Nazitysklands sidste krampetrækninger og de bitre indbyrdes opgør mellem de mænd, der havde kastet Europa ud i

T.v: En af de danske Hvide Busser.
Man aner bussens oprindelige røde farve under den hvide maling.
Foto: Nationalmuseet

T.h: Dansk redningsmandskab, bl.a.
Finn Nielsen gør holdt og tjekker kort.
Foto: Nationalmuseet



katastrofen, og som nu kæmpede gensidigt for at slippe for ansvaret for deres forbrydelser.

Kampen for frihed

De hårde vilkår under besættelsen understregede, hvad det vil sige at være borger i et demokratisk samfund. Pludselig måtte vi i fællesskab og hver for sig træffe skæbnesvangre beslutninger og i mange tilfælde vælge mellem muligheder, der alle var dårlige, og som vi alle ville have afvist - hvis vi kunne. Den enkelte blev konfronteret med sine egne personlige grænser. Og som samfund var vi truet, ikke kun på vores overlevelse, men også på de værdier, langt de fleste danskere troede på og gerne ville forsvare.

Diskussionen om, hvad der er rigtigt og forkert, blev i de afgørende situationer helt konkret og nærværende. Friheden var tabt - men hvordan skulle den vindes tilbage? I begyndelsen så det ud, som om det gjaldt om at beskytte den kerne af demokrati og retssamfund, der trods alt var tilbage. Til sidst blev stadig flere dog overbeviste om, at der også måtte en mere aktiv indsats til - en kamp for friheden.

Kampen for friheden blev udkæmpet på mange fronter, og det var ikke kun modstandsfolkene, der satte livet på spil for det, de troede på. Det gjorde også de danske sømænd, der sejlede for de allierede, det gjorde dem, der hjalp jøderne på flugt i oktober 1943, og de frivillige, der deltog i de transporter, der bragte kz-fangerne i sikkerhed i krigens sidste uger og måneder.

Selvom langt de fleste delte håbet om Danmarks frihed, var uenighe-



derne store og modsætningerne dybe mellem forskellige grupper og politiske overbevisninger. Mange følte, at andre stod i vejen for frihedskampen og udsatte Danmark for unødigt fare. Andre fandt, at netop de forsigtige og dem, der advarede imod konfrontation og væbnet kamp, forrædte Danmarks ære og dermed nationens selvspekt.

T.v: Svensk redningsmandskab.
Foto: Karin Berglin, Privateje.

T.h: Redningspersonale ved
De Hvide Busser på job.
Foto: Frihedsmuseet

Netop fordi tiden rejste store spørgsmål, bliver vi aldrig færdige med at diskutere svarene. Vi spejler vores aktuelle problemer og muligheder i en tid, som kun få i dag kan huske. Krigens smertefulde erfaringer er med os, når vi overvejer, hvad vi vil gøre i dag og i morgen.

Her er de store folkelige mobiliseringer særligt interessante som eksempler på, hvad et samfund formår, når det træder i karakter for at beskytte og hjælpe dem, der er mest udsat. Hvad får tusindvis af almindelige mennesker til at hjælpe deres jødiske landsmænd, når det gælder? Og hvad driver redningsmænd til at sætte livet på spil i et næsten håbløst forsøg på at redde fanger fra tyske kz-lejre?

Historien om krigen og besættelsen rummer både det værste og det bedste, både de store svigt og den heroiske indsats. Vi skal studere begge dele. Men mest af alt skal vi forsøge at forstå og fortælle historien om, hvad der får folk til at gøre det, vi synes, er det rigtige, og hvad der får dem til at vende sig fra det, vi mener, er det forkerte.

Turene med De Hvide Busser er ovre. Fanger og mandskab er hjemme igen. Sammen med familierne, varm middagsmad og glæden over, at besættelsen er slut. Det hele skulle være så godt. Men er det? Lises far er død for mange år siden. Gustav, som han hed, var politibetjent og blev arresteret sammen med resten af det danske politikorps og deporteret til tyske kz-lejre. Der sad han godt et halvt år, før han blev reddet hjem med De Hvide Busser. Syg og udmagret blev han indlagt efter hjemkomsten, men igen udskrevet nogle uger senere. Gustav blev gift og stiftede familie. Intet udadtil afslørede et barskt ophold i kz-lejr.

Til minde om sin far har Lise arvet en fin og lidt besynderlig lille samling af ting. En snor, en lille stofrest fint foldet, en emballage efter en pakke papirservietter, et tegning af ham lavet af en medfange og et fangenummer. Det hele har med opholdet i kz-lejren at gøre. "Jeg vidste, at far havde en hemmelighed. Jeg vidste også, at den lå i en skuffe i chatollet. Når jeg var alene hjemme, så åbnede jeg den og kiggede på tingene. Jeg ville så gerne vide mere, men ingen fortalte noget. Der var altid denne tavshed, selvom man godt vidste, at noget var galt," fortæller Lise. For Lises fars oplevelser satte sit præg på barndomshjemmet. Som mange andre tidligere fanger fortalte han aldrig om, hvordan han havde det. Der var en elefant i stuen, men aldrig nogen, der snakkede om den.

Kz-syndromet

Lise og faderens historie er langt fra enestående. Forløbet viser sig at være ens i mange familier, som deler hverdag med en tidligere kz-fange. Fra 1947 til 1953-54 indgik 1.300 overlevende fanger i en helbredsundersøgelse. Spørgeskemaundersøgelserne taler gennem årene deres tydelige sprog. Fysisk er fangerne nedbrudt. Hårdt arbejde, sult og sygdomme har sat sit præg på alle kroppens organer, som er påvirket resten af livet. Psykisk er fangerne også mærket. Det mentale er ramt med store søvnproblemer og mareridt. Tilbagevendende angstanfald, rastløshed og irritabilitet. Anfald fra den ene ende af skalaen med hidsighed og raseri - og den anden ende, sammenbrud og gråd. Nogle oplever ønsket om bare at være alene og har tanker om selvmord. Andre reagerer med kæderygning og druk.

Spørgeskemaundersøgelserne skaber grundlaget for, at lægen Paul Thygesen i 1949 sammen med nogle kolleger kan beskrive det så-



Gustav Cederholm.

Foto: Privateje

Chauffør Leif Andersen kørte som 24-årig De Hvide Busser.

Foto: Privateje

Krig har konsekvenser

Krig har konsekvenser - for både deltagere og civile. Gennem mange århundreder har man været bekendt med de psykologiske følgevirkninger, som også er et kendt tema i klassisk litteratur. Som i blandt andet Romeo og Julie, hvor krigere beskrives som jaget af natlige mareridt og søvnløshed. Længere op gennem tiden blev de menneskelige reaktioner på krig - det, vi i dag kalder posttraumatisk stress - også beskrevet af krigsfysikere under Den Franske Revolution og Napoleonskrigene. Den industrielle revolution og dampmaskinen betød samtidig de første posttraumatiske reaktioner uden for slagmarken. Blandt andet efterlod de første store togulykker de overlevende i et følelsesmæssigt chok.

Under 1. Verdenskrig taler man for første gang om traumatiske neuroser, "krigsneurose". Krigen, som var den første udkæmpet med moderne våben, fyldte hospitaler med soldater, som fysisk ikke var kommet noget til, men som reagerede med "granatchok". 2. Verdenskrig lancerede begrebet total krig; ved systematisk at gå efter civile og bombe byer for at knække moralen blandt civile.

Begrebet posttraumatisk stress dukker første gang op i 1980'erne, da man begynder at diagnosticere Vietnam-veteraner. Posttraumatisk stress skildres ved, at personen genoplever de voldsomme hændelser, mareridt, personlighedsændringer, psykologisk isolation og flashbacks.



kaldte kz-syndrom. De mennesker, der kommer hjem fra kz-lejrene, er forandrede. Men der er i begyndelsen ingen viden om, hvordan man kan hjælpe. Der er ingen psykologhjælp, og efter et par ugers ferie er ofrene tilbage på arbejde - om nødvendigt i en skånestilling. Men for mange familier er konsekvenserne fatale. Fokus er rettet mod selve ofrene - de tidligere fanger. Der skal tages hensyn. Familierne må indordne sig og ægtefællerne agere både boksebolde og sjælesørgere.

Arven til børnene

I 2008 etablerer læge Sven Arvid Birkeland fra Rehabiliteringscentret for Torturofre en samtalegruppe for børn af modstandsfolk. Den kommer til at give ny viden om kz-syndromet, de tidligere fanger og deres familier. For sammenligner man listen over symptomer og psykiske reaktionsmønstre fra fangerne med dem, som børnene har, så er lighederne tydelige. Der er tale om en "sekundær traumatisering" eller "traumevandring". Efterkommerne efter fangerne viser sig at have overtaget meget af forældrenes last. Det har haft konsekvenser at vokse op i hjem med konstante stemningsskift og skænderier. Mange føler sig ensomme og forladte med deres sorg og frygt.

Historien, der gentager sig

I foråret 2014 efterlyser Nationalmuseet folk med relation til De Hvide Busser. Anledningen er særudstillingen af samme navn, som skal åbne det efterfølgende år. Gennem måneder kimer telefonerne, og mails tikker ind. Mange efterkommere efter fanger henvender sig. Enkelte redningsdeltagere, chauffører, fra dengang aktionen fandt sted, kontakter museet. Og derudover efterkommere, familiemedlemmer og venner til redningsmandskabet - børn og børnebørn til de chauffører, læger, sygeplejersker og CBU'ere, som var i Tyskland for at redde fanger hjem.

Redningsdeltagerne giver et blandet indtryk af deres oplevelser. Nogle føler ikke, at de har haft oplevelser, som de ikke har været i stand til at håndtere. De har haft en glæde eller selvfølgelighed ved at have bidraget til aktionen. Andre har haft det vanskeligere. De har haft oplevelser, som har siddet i dem og præget dem resten af deres liv. Lugten af kz-lejrene. Synet af fangerne.

Omfanget af menneskelig lidelse og dårligdom. Sygdomme og død. Turene tur/retur til Tyskland gennem bombede byer, hvor køretøjer er blevet beskudt af jagerfly. Den hårde oplevelse ved at skulle køre dag



Chauffør Frederik Frost der var Chauffør på
De Hvide Busser, med sønnen Jens og datteren Jette.
Foto: Cecilie Wallengren, Nationalmuseet



Kz-fanger sat i arbejde. Tegning af H.P. Sørensen. Foto: Nationalmuseet

og nat i mørke og uden brug af kørellys med ansvaret for en bus fyldt med fanger og mandskab.

Chauffør og familie med ar på sjælen

Jens Frost er søn af ambulancefører ved De Hvide Busser Frederik Frost. Frederik og Jens er to af dem, som Nationalmuseet interviewer. Som ambulancefører var man blandt de få deltagere, som kom helt ind i lejrene, da de syge ikke selv kunne gå, hvorimod busserne ofte blev parkeret længere væk. "Min fars oplevelser står særlig stærkt, for når man kom derned, så kunne man se, når de kom ind i lejrene, hvordan folkene fra forrige dags afstraffelse hang i lejrene. Han kunne lugte det, har han fortalt. Og ude på vejene blev de beskudt. Stort set alt, hvad der bevægede sig, blev der skudt på," gengiver Jens Frost. Frederik Frost kører intensivt ambulance gennem nogle måneder, men får til sidst dysenteri og bliver indlagt på Esbjerg Sygehus.

Hjemme igen lykkes det Frederik at fortrænge oplevelserne – som et forsøg på at komme videre. "Det, der sker for fars vedkommende, er, at han efterfølgende bliver pilot i SAS. Og hans karriereforløb, tror vi, gør, at han klapper i som en østers. Min mor fortalte en gang imellem lidt, blandt andet om hans mareridt. Men over for omverdenen, så bevarer han pilotfacaden. Man kunne jo ikke fortælle om denne her slags ting. Far havde jo ikke været soldat. Han havde ikke været modstandsmand, som efterfølgende blev hverdagens helte. Han havde heller ikke mistet nogen, som mange andre danskere havde. Måske, hvis man havde været modstandsmand eller på anden vis i kz-lejr, så havde det været acceptabelt at have ar på sjælen. Men det var det



ikke som chauffør,” fortæller Jens Frost. ”Hvordan det havde været at hente fangerne, det gik man sgu ikke op i. Jeg tror ikke, man har syntes, at det var noget særligt, det, de gjorde, de CBU’ere. At hjælpe forskellige steder. Samle murbrokker sammen og slukke brande.”

Kz-fanger på vej hjem fra en hård arbejdsdag. Tegning af H.P. Sørensen.
Foto: Nationalmuseet

”Far har lagt låg på i mange år. Det har slet ikke fået den behandling, som det skulle have. Jeg synes godt, at vi som børn har kunnet mærke, at der var et eller andet posttraumatisk. Far var en barsk herre. Men han har aldrig villet nurses eller have omsorg. Det var værre for mor at være sjælesørger. Nogle gange kunne det godt slå gnister mellem dem på grund af det,” husker Jens Frost.

Jens Frost er blot en af mange efterkommere til redningspersonale, der fortæller brudstykker af den samme historie. En historie om psykiske mén, som mangler både anerkendelse og erkendelse. Og samtidig fællesskab. For mens mange tidligere fanger organiserede sig og delte deres oplevelser i foreninger som Buchenwaldklubben og Neuengamme-foreningen, så havde redningspersonalet ikke et sted at gå hen og dele deres oplevelser. Til det blev redningsaktionen for hurtigt og sporadisk sammensat.

Nationalmuseets indsamling fra offentligheden er ikke en videnskabelig undersøgelse, men den fremviser alligevel et mønster i historierne fra deltagere og deres efterkommere. Historier om ændret personlighed, indelukthed, søvnproblemer, mareridt, alkoholmisbrug og tavshed. Tavshed, tavshed, tavshed – og tabu.





Fortiden bliver konstant omfortolket og brugt. Det gælder også historien om De Hvide Busser. I disse år bliver nogle af "stjernestunderne" fra 2. Verdenskrig gået kritisk efter i sømmene. I mange år har De Hvide Busser indtaget en helt central rolle i den danske grundfortælling om besættelsen. Også i Sverige har historien om De Hvide Busser tjent et formål. Her har redningsaktionen været brugt til at underbygge fortællingen om Sverige som en neutral og humanistisk nation. Historien om De Hvide Busser kan med andre ord anskues og tolkes ud fra forskellige vinkler og perspektiver.

En dansk vinkel

Set ud fra en dansk vinkel har fortællingen om De Hvide Busser i generationer tjent som en fortælling om den danske modstand under 2. Verdenskrig mod den tyske besættelsesmagt. De frygtelige forhold i lejrene tjente i efterkrigstiden som endnu en vidnesbyrd om, hvor grusomme nazisterne var. De Hvide Busser var et konkret udtryk for, at folk og statsmagt, altså nationen, stod skulder ved skulder i forenet kamp mod det onde, mod tyranniet. Man svigtede selvfølgelig ikke landsmænd, der var blevet deporteret af den tyske besættelsesmagt. Det nærmest kaldte på civil modstand og handlekraft. Og i krigens sidste uger var De Hvide Busser et synligt bevis på, at nazisternes magt og indflydelse lakkede mod enden. Friheden var inden for rækkevidde.

Nogle danske historikere har karakteriseret den gængse grundfortælling om dansk modstand som en ren konstruktion. At danskerne stod sammen, skulder ved skulder, mener de er en konsensusfrem-



stilling, der ikke havde meget med virkeligheden at gøre. Det handler snarere om, at man skulle dække over de indre modsætninger og spændinger, der var mellem statsmagten og modstandsbevægelsen. Andre historikere hævder, at der faktisk var en fundamental konsensus, altså enighed, i det besatte Danmark trods uenighed om midlerne. Og at De Hvide Busser netop er et godt eksempel på denne konsensus. Danskerne stod last og brast med hinanden. Det gjaldt selvfølgelig også i forhold til de danske jøder, hvor man med stolthed har fortalt om de danske modstandsfolk, lokale fiskere og mange andre, som satte deres eget liv på spil for at bringe jøder i sikkerhed på den anden side af Øresund. En fortælling, der også har gået sin sejrsgang ude i verden, og som har haft betydning for synet på Danmark som en retskaffen, humanitær og stolt nation. Men også denne fremstilling af historien har de senere år været genstand for kritik. Det er bl.a. kommet frem, at nogle af fiskerne tog sig mere end godt betalt for at sejle de jødiske familier over Øresund til sikkerheden i det neutrale Sverige. Om end de gjorde det under en betydelig personlig risiko. Og det rejser spørgsmålet, om man er mindre helt og mindre landsmand, hvis man tager sig betalt for sin hjælp?

En svensk vinkel

Svenskerne gør også krav på historien om De Hvide Busser. Når en svensk statsminister i 2014 karakteriserer Sverige som en "humanitær stormagt" under henvisning til den aktuelle svenske flygtninge- og indvandringspolitik, så knytter han an til den almindelige, traditionelle forestilling om den svenske rolle mod slutningen af 2. Verdenskrig. Sverige var neutralt under hele 2. Verdenskrig, men i takt med at

T.v: Kvinder fra kz-lejren Ravensbrück er ankommet til karantænestationen i Padborg. Foto: Nationalmuseet

T.h: Greve Folke Bernadotte.
Foto: Nationalmuseet



Fiskere som fragtede flygtninge over Øresund. Foto: Nationalmuseet

tyskerne løb ind i vanskeligheder, både under kampene i Sovjetunionen og i Nordafrika, justerede de på neutraliteten. Hvor Sverige de første år af krigen forholdt sig venligt-neutralt over for Nazityskland, så ændrede man kursen, i takt med at de allierede fik overtaget på de militære fronter. Det betød også, at Sverige mere villigt åbnede dørene for de mange danske og norske flygtninge, som under krigen søgte i sikkerhed i Sverige. Det blev også svenskerne, som tog imod de mange fanger, der blev reddet ud af de tyske kz-lejre med De Hvide Busser. Først efter krigen kunne fangerne vende hjem til deres eget land.

I Sverige såvel som i mange andre lande går De Hvide Busser under navnet Bernadotte-aktionen. Internationalt er det i høj grad én person, nemlig den svenske greve og vicepræsident for Svensk Røde Kors Folke Bernadotte, som har fået æren foraktionen. Aktionen er samtidig blevet kendt som en helt bemærkelsesværdig aktion, hvor det gode, ikke mindst som følge af Bernadottes offervilje og mod, besejrede det onde. I eftertiden har aktionen været med til at profilere Sverige som en neutral og humanitær nation. Denne opfattelse har både Bernadotte og den svenske stat medvirket aktivt til at skabe, ligesom den svenske stat har haft en interesse i at opretholde denne opfattelse. Selv havde Bernadotte også en udtalt tendens til at nedtone den danske deltagelse i sin erindringsbog *Sidste Akt. Mine humanitære Forhandlinger i Tyskland Foraaret 1945 og deres politiske Følger*, der udkom allerede i juni 1945. Her er det primært svenskerne, der får æren, selvom De Hvide Busser i begyndelsen faktisk var en ren dansk aktion. At danskerne nok næppe ville have kunnet klare det alene uden svensk hjælp, er en anden side af sagen.

En kritisk vinkel

I årtier er historien om De Hvide Busser både fra dansk og svensk side blevet beskrevet positivt. Det er fortællingen om, hvordan nogle sætter livet på spil for at redde andre. Men omkring 60-året for aktionen blandede mere kritiske stemmer sig i debatten om De Hvide Busser. Den svenske historiker Ingrid Lomfors satte fokus på redningsaktionens skyggesider, da hun i 2005 udgav bogen *Blind Fläck. Minne och glömska kring Svenska röda korsets hjälpsats i Nazityskland 1945*. Lomfors rettede dels kritik mod Bernadotte og hans glorificerede eftermæle, og dels kritik af den fortrængning, hun mente, der har præget historieskrivningen omkring De Hvide Busser. Lomfors' ærinde var at vise, hvordan redningsaktionen også indebar

moralsk tvivlsomme valg, og at disse valg havde fatale konsekvenser for grupper af ikke-skandinaviske fanger. Skyggesiderne skulle frem i lyset.

I sin bog satte Lomfors bl.a. fokus på den såkaldte Skandinavienslejr i kz-lejren Neuengamme. Dette specielle lejrafsnit, som kom under direkte administration af Svensk Røde Kors, havde Bernadotte fået tilladelse til at etablere af SS-rigsfører Heinrich Himmler, der var leder for alle de tyske kz-lejre. Der skulle man samle de danske og norske kz-fanger med henblik på transport til det neutrale Sverige. Men for at skaffe plads til de norske og danske fanger blev hovedbygningen, Steinbau, i lejrafsnittet bogstaveligt talt ryddet for dødssyge fanger fra andre lande. De Hvide Busser stod for transporten af disse fanger til bl.a. kz-lejren Bergen-Belsen. Lejren blev af SS karakteriseret som en Erholungslager, dvs. en rekreationslejr for syge fanger. Men meget få overlevede denne rekreation. Indsatsen for at redde danske og norske fanger gik altså direkte ud over fanger fra andre lande. For mange med døden til følge.

Historier som denne og erindringer fra de få overlevende ikke-skandinaviske fanger er med Lomfors' bog også blevet en del af historieskrivningen om redningsaktionen. Lomfors' kritik er præget af den nutidige forestilling om universelle menneskerettigheder. Alle mennesker er lige, har samme rettigheder og samme værd. Derfor var hjælpen til de danske og norske fanger principielt racistisk, fordi den ikke omfattede fanger fra andre lande – og fordi den skete på disses bekostning.

Der er ingen tvivl om, at Bernadottes bestræbelser favoriserede de danske og norske fanger – og at denne favorisering, i hvert fald ved rydningen af Steinbau, kom til direkte at skade andre fanger. Omvendt fik Bernadotte også sørget for, at flere tusind kvindelige fanger fra andre lande (herunder også jødiske fanger) i kz-lejren Ravensbrück blev omfattet af aktionen. Bernadotte var med andre ord ikke ligeglad med de ikke-nordiske fanger, også selvom han af Lomfors og andre er blevet beskyldt for at være antisemit, altså nære modvilje mod jøder. Det er vanskeligt at finde dokumentation for denne påstand, og Bernadottes erindringsbog viser også, at han faktisk havde blik for, at redningsaktionen rummede moralske dilemmaer. Lomfors' kritik af Bernadotte-aktionen sprang over Øresund, hvor bl.a. den danske historiker og journalist Bent Blüdnikow rettede

Fanger i kz-lejr.

Foto: Wikimedia commons







Chauffør foran ambulancer som kørte med i konvojerne med De Hvide Busser.
Foto: Nationalmuseet

kikkerten mod den danske deltagelse i evakueringen med De Hvide Busser. Hans ærinde var at sætte fokus på de fortrængte sider af redningsaktionen, men også på den måde, danske historikere har anskuet den. Ifølge Blüdnikow har danske historikere ikke haft blik for den større internationale sammenhæng, evakueringen foregik i. Blüdnikows kritik retter sig også mod den danske samarbejdspolitik, som var en forudsætning for den danske deltagelse i evakueringen. Han savner, at danske historikere forholder sig kritisk til samarbejdspolitikken, som efter hans mening kom andre lande og fanger fra andre lande til skade. I dette perspektiv, hævder Blüdnikow, medførte den danske stats handlemåde måske flere jødiske dødsfald, end den frelste, bl.a. fordi man afviste statsløse jøder ved grænserne og undlod at rapportere videre til internationale jødiske organisationer efter en inspektion i 1944 i den jødiske ghetto Theresienstadt, hvor de danske jøder var blevet deporteret til i oktober 1943. Blüdnikow stiller altså ikke bare spørgsmål ved det, man gjorde, men anviser også, hvordan man kunne have gjort noget mere for at hjælpe.

En nutidig vinkel

Tankegangen bag den danske (og svenske) hjælp til de skandinaviske kz-fanger var et resultat af den praksis, som også i vore dage er helt almindelig og internationalt anerkendt, nemlig at man først og fremmest undsætter egne statsborgere og dem, man føler, står en nærmest. I dette tilfælde de nordiske broderfolk. Seneste storstilede eksempel på denne praksis var, da Danmark for få år siden evakuerede ca. 5.800 danske statsborgere af mellemøstlig herkomst, der var blevet fanget i en voldelig konflikt i Libanon. Her var der altså tale om



ikke-etniske danskere, men de var danske statsborgere eller havde opholdstilladelse i Danmark. En stor del af de danske jøder, som blev hjulpet af den danske stat i Theresienstadt og siden evakueret med De Hvide Busser, var faktisk statsløse tyske jøder, der inden krigen var flygtet til Danmark. Men de havde opholdstilladelse i Danmark, og det var afgørende.

Man oplever den samme mekanisme i de danske medier. Når der rundt om i verden sker katastrofer, hvad enten der er tale om flystyrt, tsunamier eller terrorangreb, så kan man være sikker på, at det altid som det første nævnes, om der er danskere blandt de sårede og dræbte. Er det, fordi danskere er vigtigere end andre ofre, eller er det, fordi vi bedre kan eller vil forholde os til hændelser, når der er nogle af "vore egne" involveret?

De Hvide Busser er fortid, men dagligt sker der ting rundt om i verden, som også kalder på handling. Fra sultkatastrofer til sygdomsepidemier og krige. Hvor skal man sætte ind? Hvem skal hjælpes? Kan man tillade sig at juble over redningen af de få? Er det forkert at vælge, når ikke alle kan reddes? Og hvad skal kriteriet for denne udvælgelse være?

Børn i kz-lejr.

Foto: Wikimedia commons

Litteratur

Bernadotte, Folke: *Sidste Akt. Mine humanitære Forhandlinger i Tyskland Foraaret 1945 og deres politiske Følger.* København 1945.

Blüdnikow, Bent: "De nymoralske historikere" og "Udenlandske historikere må til" i Bent Blüdnikow, Kasper Elbjørn, Jensen, Henrik Gade (red.): *Opgøret om vor samtids historie.* 2012, s. 67-70 og s. 75-78.

Byström, Mikael: *En broder, gäst och parasit. Uppfattningar och föreställningar om utlänningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942-1947.* Stockholm 2006.

Byström, Mikael: "Goda selvforsørjare eller främmande råttor? Den offentliga diskussionen kring flyktingarnas plats på arbetsmarknaden 1942-1947", *Arbetshistoria* nr 2-3 2006.

Jacobsen, Erik: "I tyske Konzentrationslejre" i Vilhelm La Cour (red.): *Danmark under Besættelsen*, bd. III, s. 333-356.

Jørgensen, Niels: *Paa det tyske Slavemarked.* København 1945.

Frykman, Sven: *Röda korsexpeditionen till Tyskland.* Stockholm 1945.

Holm, Johannes: *Sandheden om de hvide busser.* København 1984.

Kristensen, Henrik Skov og Inge Adriansen: *Als og Sundeved 1940-45, Historisk Samfund for Als og Sundeved.* Museum Sønderjylland 2005.

Kristensen, Henrik Skov: *En station på vej til helvede. Harrislev banegård og deportationen af danske fanger fra Frøslev til tyske koncentrationslejre* (2. udg.). Aabenraa/ Flensborg 2010.

Kristensen, Henrik Skov: "En politik med rækkevidde. Samarbejdspolitikken og de danske kz-fanger" i *Magasin fra Det Kongelige Bibliotek* nr. 3, 2005.

Kristensen, Henrik Skov: "Den nye grundfortælling om os" og "Moralske dilemmaer" i Bent Blüdnikow, Kasper Elbjørn, Henrik Gade Jensen: *Opgøret om vor samtids historie.* 2012. s. 63-66 og s. 71-73.

Lidegaard, Bo: *Landsmænd - de danske jøders flugt i oktober 1943.* København 2013.

Lidegaard, Bo: *Redningsmænd. Skandinaviske aktioner for at redde fanger fra tyske kz-lejre i krigens sidste år.* København 2015.

Lomfors, Ingrid: *Blind Fläck. Minne och Glömska kring Svenska Röda Horsets Hjälpinsats i Nazityskland 1945.* Stockholm 2005.

Mogensen, Michael: Det danske flygtningesamfund i Sverige og "jødespørgsmålet" 1943-45. I: Johnny Laursen m.fl. (red.): *I tradition og kaos.* Festskrift til Henning Poulsen. Århus 2000, s. 150-160

Mouritsen, Per: *En plads i verden - Det moderne medborgerskab.* København, Gyldendal, 2015

Mørup, Hans: *På fløjen. En sønderjysk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945.* Aabenraa 2000.

Persson, Sune: *Vi åker till Sverige.* Stockholm 2003.

Roesdahl, Harald: "Læger ved De hvide Busser" i Henrik Skov Kristensen og Inge Adriansen *Als og sundhed 1940-45.* 2005, s. 197-218.

Roesdahl, Harald. "Med de hvide busser fra Neuengamme", i *Siden Saxo.* Nr.4, 5.årg. 1988. Side 16-20.

Rundberg, Gerhard og Meyer, Dr. Henry: *Rapport fra Neuengamme.* København 1945.

Sode-Madsen, Hans: *De Hvide Busser 1941-1945. Reddet fra Hitlers helvede.* (2. rev.udg.) København 2015.

Svensson, Åke: *De vita bussarna.* Stockholm 1945.

Sørensen, Jens Martin: *I tysk kz-lejr. Tekst og tegninger fra Versen - Neuengamme.* Ved Henrik Skov Kristensen. København 2000.

Olsson, Lars: *På Träsklen till folkhemmet. Baltiske flyktingarr och polske koncentrationslägerfänger som reservearbejdskraft i skånsk jordbruk kring slutet av andra världskriget.* Forlaget Morgonrodnan 1995.

Thygesen, Paul: *Læge i tyske Koncentrationslejre.* København 1945.

Vogt-Svendsen, Conrad: *Med Guds ord i fiendeland. Fra sjömannskirken i Hamburg 1940-45.* Oslo 1948.

Wiese, Knud: *Fange i Tyskland.* København 1945.

Upubliceret materiale

Skriftlig rapport vedr. kørsel den 7. april 1945 af chauffør Alfred Pedersen. Beredsskabsstyrelsens arkiv.

"Med De hvide Busser", udateret beretning af Johannes Herskind. Skriftlig beretning af Karl Ivan Skræppenborg-Nielsen, 1979. Beretningen er formet som en kommentar til Jens Martin Sørensens ovenstående (og i år 2000 publicerede) beretning. Frøslevlejrens Museums arkiv.

"I Gestapos Klør". Skriftlig beretning fra 1945 af Preben Moldow om sit kz-ophold. Privateje.

Diverse interviews

